

Debreceni Egyetem
Informatikai Kar

Szakdolgozat

Debrecen
2008

Mostohaanyák az ókori Görögországban (szakdolgozat)

Témavezető:

Dr. Németh György
egyetemi tanár

Készítette:

Müller Zsuzsanna
V. történelem - IV. informatikus-könyvtáros

Debrecen
2008

„Én, Müller Zsuzsanna, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a szakdolgozat a szerzői normák betartásával készült.”

Aláírás

Debrecen, 2008. november 15.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
I. fejezet: Társadalmi, irodalmi áttekintés. Mostohaanyák a drámában és mitológiában	7
1.1. A társadalmi háttér	7
1.2. Írók és műveik	8
1.3. A mitológia öröksége	13
II. fejezet: A mostohaanyák jellemének felderítése	17
2.1. Közös negatív jellemvonások	17
2.1.1. Kegyetlenség	17
2.1.2. Féltékenység, irigység	18
2.1.3. Ravaszság	19
2.2. Héra és Héraklés	21
III. fejezet: A szerelmes és gyilkos mostoha összehasonlítása. Örökösödési törvények.....	24
3.1. A szerelmes mostoha a Hippolytos drámán keresztül.....	24
3.2. A gyilkos mostoha az Andromaché drámán keresztül.....	29
3.3. Az előítélet jogi háttere	31
IV. fejezet: Mitológia és valóság összefüggései	35
4.1 A népmese és a mitológia összevetése	35
4.2 A mitológia realitása	36
4.2.1. Mostohaanya-mostohafiú	37
4.2.1.1.1. A gyilkos mostoha hiánya és annak okai	38
4.2.1.1.2. A gonosz mostoha realitása.....	40
4.2.2. Mostohaanya-mostohalány	41
4.2.3. Mostohaapa-mostohagyermek.....	42
4.2.4. Szerelmes mostohaanya	42
V. fejezet: A mostohaanyákkal szemben támasztott negatív előítéletek.....	44
5.1 A nők helyzete az irodalom, a művészet és a valóság szemszögéből.....	44
5.2 A nők helyzete Athénban	49
Összegzés	51
Felhasznált irodalom.....	53

Bevezetés

Dolgozatomban az ókori Görögországban élt, az ókori görögök által emlékeztükben, forrásaikban megőrzött mostohaanyákkal foglalkoztam. S hogy miért választottam ezt a témát? A női nem megítélése egy ezerarcú jelenség a történelemben. Koronként, országonként más volt régen, és más manapság is. A nők szerepének változása mindig is izgalmas témának számított, hiszen rengeteg felfedezetlen területet foglal magában. Éppen ezért választottam magam is egy, bár ehhez kapcsolódó, mégis kevésbé kutatott témát, a mostohaanyaságot, s annak megítélését. Az a kérdés foglalkoztatott leginkább, hogy vajon van-e alapja annak a negatív tartalomnak, amely oly sokáig összefonódott a mostohaanyaság fogalmával. Ahhoz, hogy erről valóban tiszta képet kaphassak egy olyan helyet és kort választottam, ami elég korai ahhoz, hogy a probléma gyökereit feltárja, ugyanakkor elég fejlett is, hogy vizsgálataimat írásos, s jogi forrásokkal is alá tudjam támasztani. Így döntöttem az ókori Görögország mellett, amelynek társadalma már kellőképp szabályozott formák között létezett. Kutatásaim során számos irodalmi és mitológiai történetet fedeztem fel, amelyek negatív képet festettek a mostohákról. Kegyetlenség, irigység, féltékenység, bosszúvágy – ezek a jellemvonások kísérték szinte minden forrásban a mostoha kifejezést. S hogy ezek mennyire tükrözik a valóságot? Mennyire szabad hinnünk ezeknek a forrásoknak? Dolgozatomban erre a kulcskérdésre próbálok választ adni.

A valóság teljes megismeréséhez a sztereotípiák háttérében meghúzódó összes tényezőt számba kell venni.

A mitológiai történeteken túl – mint már említettem – irodalmi művekben is találkozhatunk gonosz mostohákkal. Rendkívül élesen körvonalazódik, s emiatt dolgozatomban is kiemelt szerepet kapott a szerelmes és az un. gyilkos mostohaanya, amely jellemvonásait az egyes drámákon keresztül is nyomon követhetjük. S majd, mint látni fogjuk, Euripidész ábrázolásaiban, s a mítoszokban is szinte kivétel nélkül olyan mostohák szerepelnek, akik amellet, hogy hatalmas gyűlöletet táplálnak mostohagyermekük iránt, számos esetben merényletet is követnek el ellenük.

Ezektől azonban sokkal hitelesebb információkkal szolgálnak számunkra a törvények, jogi rendelkezések, amelyek – ellentétben az előző forrásokkal – pont azt bizonyítják, hogy a mostoháknak semmi okuk nem volt a mostohagyermekükkel szembeni kegyetlenségre.

Szintén fontos szem előtt tartanunk a mostohaanyák, mint egy szűkebb női csoport vizsgálatát is, hiszen az sok mindenre magyarázatot adna. A nők megítélése ugyanis legalább annyira kényes kérdés, mint a mostohanyáké. S ez előrevetíti a dolgozatom egyik újabb központi

problémáját is, azaz mennyire vonható párhuzam a nők és a mostohák szerepe, s ezáltal a megítélésük között.

Sajnos munkám során azzal a problémával kellett szembesülnöm, hogy a források feltehető hiánya és feldolgozatlansága miatt a későbbiekben sokat változhat az dolgozatban kialakított kép, de megpróbáltam a jelen ismeretanyaga alapján minden fontos kérdést felvetni, s legjobb tudásom szerint meg is válaszolni.

I. fejezet

Társadalmi, irodalmi áttekintés

Mostohaanyák a drámában és a mitológiában

Ha azt a szót halljuk, hogy mostohaanya, legtöbbünknek azonnal eszébe jut a már szinte örökéletűvé vált Hamupipőke és Hófehérke történet, amelyben a gonosz mostohaanya minden erejét arra használja fel, hogy megkeserítse és tönkretegye a mostohagyermek életét. Ezek a 19. században lejegyzett történetek azonban korántsem értelmezhetők a mostohaanya negatív sztereotípiája forrásaként. A negatív megítélés gyökerei ugyanis egészen az ókori Görögországba nyúlnak vissza, ahol már a Kr. e. V. századból is maradtak fenn ilyen jellegű alkotások. Mielőtt azonban ezeket sorra vennénk, érdemes megismerkedni azzal a néppel, társadalommal, kultúrával, mely életre hívta a mostohaanyaság ily rosszszérű megfogalmazását.

A mostohaanyákat, mint a nők egy kisebb csoportját, ajánlatos először is a társadalom szemszögéből vizsgálat alá vetni. A Kr. e. 451 - ben megszülető polgárjogi törvény szerint az számított teljes jogú polgárnak, akinek mindkét szülője athéni állampolgár volt.¹ Ez azonban nem jelentett feltétlenül egyet a szavazati jog birtoklásával. Így történt az, hogy a demokrácia kiteljesedésekor Attika lakosságának kevesebb, mint az egy hatoda rendelkezett szavazati joggal.² Arról nem is beszélve, hogy az ebből egyértelműen kirekesztettek között a metoikosok és rabszolgák mellett a harmadik csoportot a nők alkották. Negatív megkülönböztetésüket támasztja alá továbbá a következő nőkről szóló, Perikléstől származó idézet is: „Nagy dicsőséget jelent nektek, ha nem lesztek gyengébbek, mint a természetből lennetek kell, és ha a férfiak közt akár erényeitekről, akár hibáitokról minél kevesebb szó esik.”³ Míg a férfiakat olvasásra, írásra, harcra tanították, addig a nőket az otthoni teendők ellátására. Születésükkor már azt is eldöntötték, hogy kihez adják őket férjhez. A férjet nagyrészt az apa választotta ki, akárcsak a menyegző időpontját. Ha a házasság kudarcba fulladt, a férj szabadon eltaszíthatta feleségét.⁴ A házon belül viszont mindenért ők feleltek. Korlátozottságukat mutatja az is, hogy házon kívül csak kevés időt tölthettek, s legtöbbször még a játékok nézését is tiltották nekik. S emellett még számos esetet tudunk, amely a nőkkel szembeni negatív megkülönböztetést támasztja alá. S ezt a tényt nyugodtan értelmezhetjük a

¹ Németh György, 1999. 98.

² Roger Ling, 1986. 72.

³ Németh György, 2006. 379.

⁴ Roger Ling, 1986. 101.

görög polisokra általában érvényesnek, hiszen csak egy kivételt tudunk megemlíteni, ez pedig Spárta volt. Itt ugyanis nemcsak a nevelésük volt a férfiakkal közel egyenértékű, hanem a házasságban is sokkal nagyobb beleszólásuk volt, nem beszélve arról, hogy nem voltak a házimunkára kényszerítve. De politikai jogaik ott sem voltak. S bár, mint már említettem, Spárta az egyetlen kivétel a nők „hátrányos” helyzetét illetően, egyelőre azt sem jelenthetjük ki, hogy a társadalmi előítéletek, a nők éles megkülönböztetése szolgált volna talajául a mostohaanya-történetek negatív hangvételének. (Erről bővebben az V. fejezetben.)

S ezzel elérkeztünk ahhoz a kultúrához, ahhoz az irodalomhoz, amely életre hívta az Phaidra-alakokat⁵. A görög nép mindig is kitűnt költészetével és az azt meghihető mítoszaival, amelyek kiapadhatatlan témaforrásként szolgáltak. Ami azonban kifejezetten erre a korszakra volt jellemző, az a dráma műfajának megjelenése. Ehhez kapcsolódóan alakultak ki, és váltak később rendszeressé a komédiaversenyek és a tragédiaköltők versenyei. Minden ilyen ünnepségen három költő mérte össze az erejét egy trilógia vagy szatírdarab keretében. Ezeken a játékokon tűnt fel először Aiskhylos is, akit a dráma atyjaként is emlegetnek.

A tragédiaköltők versenyének 13 - szoros győztese, Aiskhylos Kr. e. 525 - ben Eleusisban született, fiatalként pedig részt vett a marathóni és salamisi ütközetben. Hadi sikereit sokszor büszkébben emlegette, mint költői eredményeit. Kutatások szerint több mint 70 drámát írt, amelyekben újjáéleszt meg sokszor a trilógia szerkezete, illetve a két színész szerepeltetése.⁶ Műveire emellett jellemző az optimizmus, más néven a pozitív Athén-kép, melyben a polisdemokrácia eszményítése és az esetleges konfliktusok feloldása fejeződik ki. Sajnos a már említett nagyszámú alkotásoknak csak töredéke maradt fenn az utókor számára: Perzsák, Heten Thébai ellen, Oltalomkeresők, Oresteia, Leláncolt Prométheus. Bár mindegyik mű egy - egy izgalmas életképet mutat be - főként az egyes nemzetségek családi konfliktusait -, számunkra igazából a paradox módon megjelenő nőmegítélés a fontos. Mint már említettem, görög földön nem volt nagy megbecsülése a nőknek, ami viszont szöges ellentétben állt az ekkor Aiskhylos által is képviselt humanista felfogással. Ennek ellenére ez – mármint a nőellenes hangnem -, műveiben, kezdetben többször megjelenik, míg az Oltalomkeresőkben már a világirodalom első nőpárti drámáját írta meg.⁷ Ez, véleményem szerint, az általános nőképben egyfajta enyhülést jelez, ám ez ekkor még igen kezdeti szakaszban volt. Ezt az enyhülést támasztja alá a Danaidák⁸ című alkotás is, mely „az elnyomott, jogfosztott nők felszabadítása érdekében emel szót, és azt követeli, hogy a

⁵ Phaidra egyetlen mostohaanya szerepben jelent meg Euripidész HIPPOLYTOS című drámájában.

⁶ Németh György, 2006. 286.

⁷ Mihályi Gábor, 1987. 58.

⁸ A Danaidák az Oltalomkeresők és az Aigyptos-fiak című darabokkal alkotott egy trilógiát.

házasodók érzelmeiket, szívüket követve szabadon rendelkezessenek testükkel”.⁹ Persze a férfiak felsőbbrendűsége ettől függetlenül továbbra is egyértelmű maradt, mint az a tény is, hogy Aiskhylos munkássága mind eszmeileg, mind formailag példaként szolgált az utódjai számára.

Így az őt érdemekben, s időben is követő Sophoklés számára is, aki valószínűleg Kr. e. 497/496-ban született Kolónosban. Már Kr. e. 468 - ban győzelmet aratott, azaz alkotókorszaka sokáig Aiskhyloséval is egybeesett.¹⁰ Tudását nagyrészt Aiskhylos munkásságából merítette, amit azonban néhány vereség után tökéletesíteni kezdett. Ilyen volt a három színész alkalmazása, a díszlet megjelenése, a kórustagok számának növelése, és az Aiskhylos nevéhez fűződő trilógia önálló darabokra bontása.¹¹ A valószínűleg több mint 120 drámájából mindössze 8 maradt ránk: Aias, Antigoné, Trakhisi nők, Oidipus király, Élektra, Philoktétész, Oidipus Kolónosban, Nyomkeresők. Ezek közül leginkább az Antigoné és a Trakhisi nők foglalkozik a nők helyzetével és jellemével. Az Antigonében a pozitív, testvéréért kiálló, önmagát feláldozó Antigoné, de a gyenge jellemű, az adott körülményekhez inkább alkalmazkodó, hőssé válni nem tudó Isméné is megjelenik. A Trakhisi nők középpontjában viszont Déianeira, Héraklés felesége áll, aki hosszú éveken keresztül várja férje visszatérését, bár az kalandozásai során más nőknél keresi boldogságát. Az otthon maradt asszony tudomást szerezve vetélytársáról, Ioléról, s férje hűtlenségéről, ármánnyal akarja újra magához láncolni férjét. A rosszul sikerült „varázslat” azonban férje halálát okozza, ami az asszonyt öngyilkosságba taszítja. Ez a dráma véleményem szerint a mindvégig kitartó feleség példáját mutatja be, de itt már megjelenik a féltékenységi is, mint alapvető női tulajdonág, ami számunkra később még fontos tényező lesz.

Sophoklés végül Kr. e. 406 – ban Athénban halt meg, de élete végéig alkotott (kilencven évesen írta meg az Oidipus Kolónosban című darabját), amivel az athéni nép tiszteletét és szeretetét is kivívta. (Ezt bizonyítja az is, hogy huszonnégy győzelmet aratott a nevezetes játékokon, s a többi alkalommal is legrosszabb esetben a második lett.) A dráma történetében a mai napig őt tartják a triász tagjai között a legnagyobbnak, míg Euripidést - a legfiatalabbat - a legérdekesebbnek. A triász harmadik tagja Kr. e. 480 - ban Salamis szigetén született, abban az évben és azon helyen, amikor és ahol a görögök győzelmet arattak a perzsák felett. S ebben az évben a triász életpályája is összekapcsolható, hiszen Aiskhylos ebben a csatában, mint

⁹ Mihályi Gábor, 1987. 67.

¹⁰ Szabó Árpád, 1985. 13.

¹¹ Németh György, 2006. 286.

érett férfi harcolt, Sophoklés pedig a diadalt az ifjak kórusában énekelve dicsőítette.¹² Ami azonban megkülönbözteti két elődjétől, az az életét végigkísérő sikertelenség, népszerűtlenség. Ez azért meglepő, mert az általa bevezetett újítások közkedvelté tették a lakosok körében, de talán ez még nem volt elég a győzelemhez. Ilyen népszerű változtatás volt az istenek és emberek egymáshoz való közelítése. Euripidés drámáiban az istenek olyan hangnemben és stílusban beszéltek, mint bármelyik görög földművelő az otthoni, zárt családi környezetében. Ezzel az volt a célja, hogy a hétköznapi emberek ne tartsák az isteneket hibátlan, s mindenki felett álló lényeknek, azaz közelebb akarta hozni a két egymástól amúgy is elválaszthatatlanul létező világot. A másik újítása formai téren történt. Az eddigi háromszínészes előadásokat teljesen elhanyagolta, helyette annyi színészt vitt színpadra, amennyit a darab megkívánt. S ezzel a kar szerepe is lecsökkent, helyét egyre inkább a cselekményt előkészítő prológus, mai szóval narrátor vette át.

Kutatások szerint összesen 92 darabot írt, amelyekből összesen 19 maradt ránk. Tragédiái cím szerint: Alkéstis, Médeia, Hippolytos, Héraklés gyermekei, Oltalomkeresők, Andromaché, Hekabé, Az őrvjögő Héraklés, Trójai nők, Iphigeneia a taurusok között, Helené, Ión, Élektra, Phoiníkiái nők, Orestés, Iphigeneia Aulisban, Bakkhásznők. Emellett még fennmaradt egy szatírájáték, a Kyklops, valamint a Rhésos nevezetű tragédia, amelynek hitelessége azonban kétségbevonható.¹³

Ezeket a műveket az eddigi szempont szerint vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a triász tagjai közül ő foglalkozott a legtöbbet a nőábrázolással. Alkotásait olvasva találkozhatunk a gyermekgyilkos Médeiával, az önmagát feláldozó Alkéstisszel, az áldozatra szánt Iphigeneiával, de ugyanakkor megjelenik az általunk kutatott „gonosz” mostohaanya is. Felmerül a kérdés, miért pont Euripidésnél kerül egyes művek középpontjába ez a jelenség. Ha abból a felfogásból indulunk ki, hogy a triászból az ő élete volt szerelmi téren a leginkább hányatott, akkor viszont újabb falba ütközünk, hiszen a negatív nőalakok mellett ugyanúgy megjelennek a pozitív, nemes lelkű asszonyok is. Így a többszörösen elvált, s egyes költők által nőgyűlölővé torzított Euripidés munkássága mégsem kapcsolható össze egyértelműen életének keserűségeivel, vagyis annak kifejezésével. S ezt támasztja alá a kor ama sajátossága is, hogy az irodalmi alkotások nem fikatív, a költők sajátos érzelmeit kifejező, hangulati villanások voltak, hanem múltból merített eseményképek. Ekkor még nem különült el a történelem és mítosz mereven egymástól. A történetek adottak voltak, a megközelítés viszont a szerző egyéniségét, mondanivalóját tükrözte. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a mítoszok

¹² Szabó Árpád, 1985. 12.

¹³ Trencsényi-Waldapfel Imre, 1983. 240.

örök igazságait minden kor a sajátjaként értelmezi, majd utána annak megfelelően formálja is azt. „Nemcsak az adott mítosz szervezi tehát későbbi korok tudatát, hanem ez a tudat is a mítoszt.”¹⁴ Ez azt jelentette, hogy akkori költők mitikus történelmi eseményeket dolgoztak fel értékrendjükhöz igazítva. Erre kitűnő példa Élektra története¹⁵, amit mind a három drámaíró feldolgozott, persze más-más elemeket kidomborítva. Sophoklész az anyagyilkosságot, mint gonosz zsarnokság elleni helyes fellépést ismeri el, szemben a másik két költővel. Aiskhylos a vérbosszú bűnösségére helyezi a hangsúlyt, akárcsak Euripidész, aki nem tudja az anyagyilkosságot semmi esetre sem elfogadni. Humanista műveikkel azt próbálják hangsúlyozni, hogy bár Agamemnón halálát meg kell torolni, de mégsem az anyagyilkosság erre a megfelelő lépés. Klytaimnéstrának bűnhődnie kell, de nem halállal. A kor szelleme szerint apát, férjet gyilkolni nagyobb bűn, mint feleséget, anyát, mert a nő alacsonyabb értékűnek számított. „A nőket lebecsülő szemlélet - mint említettük - megfelelt ugyan az akkori közfelfogásnak, az athéni élet gyakorlatának, de az anyagyilkosság maga beleütközött a legmélyebb emberi ösztönökbe, az alapvető természeti törvényekbe.”¹⁶ Pont ezen körülmények miatt sokan úgy vélték, ez a történet az apajog és anyajog között feltörő harcot testesíti meg. S még ha valamelyik említett drámaíró azzal a céllal is írta volna művét, hogy azzal az anyagyilkosságot helytelen cselekedetként tüntesse is fel, ez azonban még nem értelmezhető az általunk vizsgált mostohaanyákra is.

S ezzel elérkezünk a kiindulópontunkhoz, azaz a mostohaanyák negatív sztereotípiájának kialakulásához. Sorra véve a Kr. e. V. század történelmi, társadalmi, és irodalmi eseményeit, és azok háttérében meghúzódó főként ideológiai folyamatokat, azt az egyet biztosan megállapíthatjuk, hogy a humanista gondolatok megjelenése ellenére is alapvetően „nőellenes” viszonyok uralták az ókori Görögországot. Ahhoz azonban, hogy ezt összefüggésbe hozzassuk, vagy épp ellenkezőleg, szembeállíthassuk a mostohaanyákkal szemben támasztott előítéletekkel, érdemes sorra vennünk a sokat emlegetett irodalmi alkotásokat, amelyek tárgya ide tartozik. Bár legalább 21 mítoszról van tudomásunk, amely a mostohagyermek szenvedéseivel foglalkozik¹⁷, de sajnos ezek nagy része csak részleteiben, homályosan maradt fenn. Ha a fentebb említett tragédiaköltők műveit vizsgáljuk, kijelenthetjük, hogy Sophoklész és Euripidész számos, a népköltészet, azaz a görög mondavilág

¹⁴ Németh György, 2006. 290.

¹⁵ Aiskhylos Oresteia, Sophoklész Élektra, Euripidész Élektra és Orestés című műve dolgozta fel ugyanazt a történetet. A drámák főszereplője tulajdonképpen nem is Élektra, hanem Orestés, aki azért tér vissza otthonába, hogy megbosszulja apja halálát. A feszültséget növeli az a tény, hogy az apát felesége, Klytaimnéstra ölte meg, aki azóta új társa lett Aigisthosban, ágyasában. Élektra szintén Klytaimnéstra gyermeke, aki alig várja, hogy testvére bosszút álljon áruló anyjukon. A történet Orestés céljának beteljesedésével ér véget.

¹⁶ Mihályi Gábor, 1987. 70.

¹⁷ Patricia A. Watson, 1995. 20.

által megőrzött mítoszt feldolgoztak, de ezek közül csak három maradt fenn az utókor számára. Cím szerint:

Sophoklés mostohaanyákkal foglalkozó, de elveszett művei: Aigeis, Euryalos, Phineus, Phoinix, Phrixos, Tympanisté, Tyró.

Euripidés mostohaanyákkal foglalkozó, de elveszett művei: Aigeis, Antiopé, Hippolytos, Inó, Melanippé Desmotés, Phrixos I.,II., Tennés.¹⁸

Euripidés fennmaradt művei: Hippolytos, Andromaché, Ión.

Mint láthatjuk, rengeteg dráma veszett el, amelyek azonban a fentebb említett okok miatt - azaz minthogy mítoszokat dolgoztak fel - ha homályosan is, de megismerhetőek. A következőkben ezeket a drámákat és mítoszokat szeretném ismertetni, hogy ezáltal könnyebben megvizsgálhassuk a mostohaanyák jellemét, s az abból fakadó negatív megítélést.

Mint már említettem Euripidéstől csak 3 művet ismerünk. Ezek közül az egyik legismertebb a Hippolytos című műve, amelyben **Phaidra**, Théseus második felesége szerelemre lobban Théseus első feleségének, Antiopénak a gyermeke iránt. Bár megpróbálja eltitkolni a világ elől szégyenét, dajkája elárulja őt¹⁹ Hippolytosnak, aki persze rögtön elutasítja mostohaanyja bűnös vágyát. Az asszony így büntudatában és férje haragjától való félelmében öngyilkosságot követ el. Hátrahagy azonban egy üzenetet, melyben azzal vádolja meg mostohafiát, hogy erőszakosan viselkedett vele férje távollétében.²⁰ Hazatérve Théseus, vakon bízva felesége utolsó szavaiban, száműzi fiát, s Poseidón átkával sújtja, akit megbokrosodott lovak gázolnak halálra. Az igazságra a dráma végén fény derül ugyan, de Hippolytos nem éli túl mostohaanyja ármánykodását.²¹

A másik dráma az Andromaché címet viseli. Ebben **Hermioné** dühe áll a középpontban, hiszen férjének, Neoptolemosnak nem tőle, hanem az ágyasától, Andromachétól születik gyermeke. Hermioné attól retteg, hogy így a trónt is a szolgáló gyermeke fogja örökölni, így megpróbálja meggyilkolni a „trónbitorlót”. Terve azonban nem sikerül, s mivel lelepleződik gonoszsága, végleg elmenekül a házból.²²

¹⁸ Patricia A. Watson, 1995. 20.

¹⁹ Egy másik variációban Phaidra maga ír levelet Hippolytosnak, amiben beismeri iránta érzett szerelmét. Robert Graves, 1981. 525.

²⁰ Egyes változatokban Phaidra - miután mostohafia visszautasította szerelmét -, dühében megszaggatta ruháit, betörte szobájának ajtaját, s azt hazudta férjének, hogy Hippolytos megerőszakolta. Théseus feleségének hisz, így fiát száműzi, aki útközben kocsijával szikláknak ütközik, s szörnyethal. Ebben a feldolgozásban Phaidra csak azután vet véget saját életének. Apollodóros, 1977. Kivonat, I. 18-19.

²¹ Euripidés: Hippolytos, 1162-1254.

²² Patricia A. Watson, 1995. 227-228.

Szintén Euripidész dolgozta fel **Kreusa** történetét, aki Apollón istentől egy gyermeknek ad életet, de kénytelen megválni tőle, hiszen fél a szégyentől. Egy szentélynél hagyja, ahol így papok találják rá, akik felnevelik, s az általuk őrzött szentély szolgálatába állítják. Kreusa közben hozzámegy Xuthoszhoz, akit azonban nem tud gyerekkel megörvendeztetni, így elkeseredettségükben jóslatért indulnak egy templomba. Ott azt a tanácsot kapják, hogy fogadják örökbe azt a gyermeket, akit először meglátnak a szentélyt elhagyva. Így kerül sor arra a hihetetlen véletlenre, hogy Xuthosz Iónt, Kreusa édesfiát fogadja örökbe. Mivel azonban Kreusa az időközben felcseperedett fiát nem ismeri fel, bosszankodva fogadja az új családtagot, hiszen tudja, hogy az örökséget saját fia is megkaphatta volna. Elkeseredettségében megpróbálja megmérgezni²³ mostohafiát, de ekkor lelepleződik a fiú igazi kiléte.²⁴

S ezzel sajnos be is fejezhetjük a dráma formájában fennmaradt művek bemutatását²⁵, s érdemes áttérnünk a mondavilág által megörökített történetekre.

Ezek közül az egyik a már fentebb is említett aranygyapjas kos mítoszához kapcsolódik, illetve annak első eseményszálait göngyölíti fel. Athamas nőül veszi Nephelé felhőistennőt, akitől megszületik két gyermeke, Phrixos és Hellé. Nem sokkal később azonban elhagyja feleségét, s új asszonyt hoz a házhoz **Inó** személyében. Nephelé dühében szárazságot küld a királyságra (bár egyes elbeszélések szerint Inó száríttatja meg a gabonát a szolgálókkal), így Athamas szolgákat küld Delphoiba, hogy kérjenek Apollóntól segítséget a nyomorúságukban. Inó azonban meghamisíttatja az isteni üzenetet, így a király azt hiszi, mindenképp fel kell áldoznia népe jólétéért a gyerekeit. Nephelé közbenjárására azonban Phrixost és Hellét egy aranygyapjas kos elragadja az áldozati oltárról, s így megmenekülnek a haláltól.²⁶

A történet végül Hellé halálával és Inó istenné válásával fejeződik be²⁷, de ezzel együtt egy újabb fejezete is megkezdődik. Athamas ugyanis Inó elvesztése után **Themistóval** köti egybe életét, aki újabb gyermekáldással örvendezteti meg.²⁸ Inó azonban közben visszatér hites urához, aki szolgálójaként bújtatja el házában, hogy Themistó előtt titokban maradjon a kettős viszonya. Az újdonsült ara azonban megérzi a vetélytárs jelenlétét, s egy gonosz tervet eszel ki Inó életben maradt gyermekei ellen. Megkéri a szolgát, aki persze valójában nem

²³ Kreusa mérgezett borral teli serleggel kínálja meg Iónt, aki azonban elég óvatos ahhoz, hogy rájöjjön mostohája ármánykodására, s így nem iszik a pohárból. Robert Graves, 2001. 236.

²⁴ Patricia A. Watson, 1995. 227.

²⁵ Euripidész azon művei, melyek nem maradtak fenn, de a mostohaanyasággal foglalkoztak: Aigeis, Antiopé, Hippolytos, Inó, Melanippé Desmotés, Phoinix, Phrixos I., II., Tennés.

²⁶ Kerényi Károly, 1977. 206-207.

²⁷ Athamas ugyanis Héra haragja miatt megőrül, s Inóval közös gyermekei közül egyet, Learchost ő maga nyilazza le, a másikkal pedig Inó veti bele magukat a tengerbe. Apollodóros, 1977. I. 9, 2.

²⁸ Themistó és Athamas közös gyermekei: Leukón, Erythrios, Skhoineus, Ptóos. Apollodóros, 1977. I. 9, 2.

más, mint Inó, hogy öltöztesse mostohagyermekait feketébe, édes gyermekeit pedig fehérbe. A titokban érkezett asszony azonban rosszat sejt Themistó kérésében, így fordítva hajtja végre asszonya parancsát. Így a gonosz terv alkotója ellen fordul, s Themistó az éj leple alatt saját gyermekeinek oltja ki életét.²⁹

Athamas és családja különösképp kedvelt lehetett a mitológiát mélyen tisztelő görögök számára, hiszen rengeteg variáció maradt fenn róla a feleségek neveitől megkezdve, a gyermekek számán keresztül, a történet végkimeneteléig. Joseph Fontenrose kutatásai alapján az előbb említett két mítosz mellett további háromról még biztosan van tudomásunk. Az egyik ezek közül Leukothea – akit Inóként is említenek – kapcsán említhető meg, s bár csak közvetetten, Inón keresztül kapcsolódik Athamashoz, de a mostohaanyaság szempontjából fontos megemlíteni. Eszerint ugyanis Leukotheának, Kyknos és Prokleia lányának, két testvérével együtt új anyjukként kellett fogadniuk **Philonomét** (vagy Polyboiát), amikor édesanyjuk meghalt, s apjuk újránősült. Az új ara azonban szerelembe esett az egyik mostohafia, Tennés iránt, s érzelmeinek hangot is adott. A fiú azonban azonnal és egyértelműen visszautasította mostohaanyja közeledését. A sértett asszony rögtön férjéhez rohant, s azzal a panasszal fordult Kyknoshoz, hogy fia illetlenül viselkedett vele, s hogy szavának hitelt adjon, lefizetett egy fuvolást, hogy az erősítse meg az állításait. A feldühödött apa fiát és a testvéréért könyörgő Leukotheát is bezárta egy ládába, majd azt a tengerbe hajította.³⁰ Később Kyknos Apollodóros szerint rájött a hazugságra, s feleségét élve megégette érte.³¹

A másik elbeszélés szerint Athamasnak csak egy fia volt, Nephelétől, aki azonban fiatalon meghalt, így Athamas újránősült, s elvette **Démodikét**. Az új ara azonban beleszeretett mostohafiába, aki azonban természetesen nem viszonzta mostohája érzelmeit. A gonosz Démodiké ezután az aranygyapjas kossal ragadtatta el a fiút apjától.³²

Szintén Démodiké jelenik meg a gonosz mostoha szerepében, de nem Athamas, hanem Krétheus feleségeként abban a mítoszban, amelyben Démodiké az előzőekhez hasonlóan megpróbálta elcsábítani Athamas fiát, Phrixost, aki visszautasította őt. Az asszony sértettségében alaptalanul megvádolja a fiút férjénél, aki így megparancsolja Athamasnak – akivel egyébként rokonságban áll –, hogy az büntesse meg gyermekét. Ez a történet, akárcsak

²⁹ Patricia A. Watson, 1995. 224.

³⁰ Joseph Fontenrose, 1948. 126.

³¹ Joseph Fontenrose, 1948. 127.

³² Joseph Fontenrose, 1948. 127.

a legismertebb változatban, azzal végződik, hogy az aranygyapjas kos Nephelé kérésére kiszabadítja Phrixost és elrepül vele.³³

Az utolsó, Athamashoz köthető variációban Inó jelenik meg bosszúéhes anyaként, de nem mostohaként. A dühös ara ugyanis tudomást szerezve férje titkos szerelmi viszonyáról – amit a szolgálánnyal folytat – meggyilkolja közös gyermekeiket.³⁴ Itt egyértelműen kirajzolódik a későbbiekben említésre kerülő két legfontosabb mostohatulajdonság, a féltékenység és a kegyetlenség.

A következőkben három egymáshoz kísértetiesen hasonlító történetet ismertetnék. Az egyik főszereplője Tyró, Salmoneus lánya, aki törvénytelen ikreknek ad életet. A szégyentől való félelemben azonban fateknőben helyezi őket, s így bocsátja a teknőt a vízre, abban bízva, hogy valaki majd megtalálja és felneveli őket. Eközben apja feleségül veszi **Siderót**, aki a féltékenységtől kezdetben még csak ellenségesen viselkedik a lánnyal, később azonban már többször meg is kínozza. A hosszú megpróbáltatásoknak végül Tyró életben maradt fiai, Néleus és Pelias vetnek véget.³⁵

Szintén ikreket szül Antiopé is, akit azonban Epópeus befogad, s össze is házasodnak. Antiopét ezúttal nem apja, hanem az általa felkért nagybátyja kutatja fel, majd miután férjét megöli, börtönbe is zárátja. Így kerül a lány nagybátyja feleségének „karmai” közé. A mostohaanyaként viselkedő **Dirké** sok szenvedésnek teszi ki a vétlen lányt, akit, akárcsak Sideró esetében, itt is a fiai mentenek meg.³⁶

A harmadik mítoszban Melanippé szül ikreket Poseidón istentől, de apja a hír hallatára megvakíttatja, megkínozza, majd börtönbe zárja, s gyerekeit kiteszi. Szerencsére a csecsemők életben maradnak, és pásztorok nevelik fel őket. Eközben **Theanó**³⁷, Metapontos király felesége nem tudja férjét gyermekkel megörvendeztetni, ezért, az ismeretlen kilétű gyermekekről hallva, magához veszi őket, hogy férje el ne hagyja. Miután azonban mégis születnek saját fiai, megpróbálja elpusztítani a törvénytelen, ámde férje által jobban szeretett fiúkat.³⁸ Poseidón isten azonban közbeavatkozik, s így nemcsak a fiúk menekülnek meg, de azok édesanyjukat is kiszabadítják apjuk fogságából.³⁹ A történet igazi „happy end”-del

³³ Joseph Fontenrose, 1948. 127.

³⁴ Joseph Fontenrose, 1948. 129.

³⁵ Kerényi Károly, 1977. 198.

³⁶ Kerényi Károly, 1977. 177.

³⁷ Theanó egyes esetekben Sirisként van megemlítve. Patricia A. Watson, 1995. 231.

³⁸ Egyik alkalommal, amikor Melanippé fiai vadászni mentek, Theanó utánuk küldte két fiát, akik vadászakkal törtek a vetélytársakra. Poseidón segítségével azonban a dulakodásban az ismeretlen származású ifjak kerekedtek felül. Trencsényi-Waldapfel Imre, 1983. 166.

³⁹ Trencsényi-Waldapfel Imre, 1983. 166.

végződik, hiszen Metapontos végül elveszi Melanippét és adoptálja annak fiait, ezzel örököseivé fogadva.⁴⁰

Szintén elveszett dráma dolgozta fel **Médeia** történetét is, akit Aigeus, Athén királya vett feleségül. Férje azonban megismerkedésük előtt együtt halt Aithrával, aki teherbe esett tőle. Aigeus megparancsolja neki, hogy ha fia születne, nevelje fel, s ha már elég idős lesz, akkor küldje el hozzá.⁴¹ Így, amikor a titkos románcból született mostohagyermek megjelenik jogos örökségét követelve, Médeiának szembesülnie kell férje hűtlenségével. Médeia megpróbálja eltitkolni férje előtt az ismeretlen ifjú valódi kilétét, s elhiteti Aigeusszal, hogy ő valójában egy veszélyes betolakodó. A kezdetben mit sem sejtő apa végül felismeri fiát a neki hagyott kardjáról, így a cselekmények az édesapa és fia egymásra találásával zárulnak.⁴²

Továbbá érdemes bevenni a gonosz mostohák sorába **Pénélopét**, Odysseus feleségét, aki férje törvénytelen gyerekét tette el láb alól, mégpedig férje megtévesztésével.⁴³ Szintén ide sorolandó **Hippodameia**, aki, bár fiaival megalapítja a Pelopidák nemzetségét, mostohafia, Pelops más nőtől született gyermeke, veszélybe sodorja saját gyermekei örökségét. Bár itt a merényletet nem a mostoha hajtja végre, de jóváhagyásával ő is belépett a gonosz mostohák sorába.⁴⁴ Több forrás foglalkozik emellett **Idaiával**, aki Phineus második felesége, s ezzel két gyermek mostohaanyja lett. „Idaia bevádolta Phineusnál mostohafiait, hogy el akarták csábítani, Phineus pedig hitt a szavainak és mindkettőt megvakította.”⁴⁵

S végül, de nem utolsó sorban, nem szabad megfeledkeznünk Héráról sem, aki férje kicsapongásai miatt sok - sok vétlen gyermeknek vált gonosz mostohaanyjává, főként Héraklésévé, akit mind közül a legjobban gyűlölt. (Erről bővebben a II. fejezetben.)

S bár ezek mellett még tudomásunk van néhány mondáról, amelyek érintik kutatott témánkat, de ezekre homályosságuk miatt részletesebben nem térnék ki. A következő fejezetben a most röviden megemlített történetek elemzését tartom szükségesnek, hogy ezáltal a mostohaanyák sajátos és közös jellemvonásait is felderíthessük.

⁴⁰ Patricia A. Watson, 1995. 231.

⁴¹ Aigeus kardját és saruját egy szikla alá rejti, s arra kéri Aithrát, hogy ha fia elég idős lesz ahhoz, hogy a sziklát eltolja, s kiemelje alóla a tárgyakat, akkor küldje el hozzá. Apollodóros, 1977. III. 15, 7.

⁴² Patricia A. Watson, 1995. 225.

⁴³ Patricia A. Watson, 1995. 226.

⁴⁴ Patricia A. Watson, 1995. 227.

⁴⁵ Apollodóros, 1977. III. 15, 3.

II. fejezet

A mostohaanyák jellemének felderítése

Mint korábban említettem, s az előző fejezetben leírt történetek is elbeszélik, a mostohaanyák kétségkívül gonosz lények. Az, hogy mit értünk a gonoszságuk alatt, azonban nagyon összetett dolog. Ahhoz, hogy ezt megértsük, érdemes megvizsgálnunk azokat a tulajdonságokat, amelyek általában jellemzők a mostohaanyákra, majd azokat az okokat, melyek előidézték őket.

- I. A görögök, amennyire elutasították az anyai **kegyetlenséget**, annyira „elfogadták” a mostohaanyai kegyetlenséget. A mostohaanyák gonosz megítélése tehát nem csak természetükből, hanem a mostohaanya létükből fakadt, azaz minden valós jellemzőt figyelmen kívül hagyva eleve negatívan ítélik meg őket. Ez leginkább a mostohagyermekkel való sokszor embertelen bánásmódban jelenik meg.⁴⁶ Erre szinte kivétel nélkül minden mítosz példaként szolgál. Akad azonban néhány, amelyekben a gonoszság súlyos testi-lelki bántalmazásáig is fajul. Így például Tyró esetében is, aki „kemény mostohát kapott Salmóneus második felesége, Sideró, ’a vasból való’ személyében... A mostohaanya ütései nyomán fekete csíkok éktelenítették el tejfehér arcát. A szerencsétlen királyleány szép haja is le volt nyírva, hogy még megalázottabbnak érezze magát, akár a csikó, melynek levágták sörényét.”⁴⁷ Szintén kínzásnak volt kitéve Antiopé is, bár ő valójában nem mostohaanyja, hanem nagybátyjának felesége, Dirké rosszindulatából.⁴⁸ A szerencsétlen lány még szökése után sem szabadult meg rögtön mostohájától. Dirké ugyanis egy véletlen során belebotlik Antiopéba egy barlang előtt, s „...örjöngésében rögtön megparancsolta az ifjoknak, kössék Antiopét egy bikára, s már oda is vonszolta saját kezűleg, ahol, úgy hitte, megtalálja az állatot.”⁴⁹ Ekkor lépnek azonban közbe Antiopé fiai, így megmenekítve anyjukat. Theanó is rendkívül kegyetlen volt, hiszen férjétől való félelmében befogadott két fiúgyermeket, majd mikor azok már feleslegessé, sőt terhessé váltak számára, végezni akart velük. A gonosz mostoha saját fiait akarta felhasználni a valójában törvénytelen sarjak meggyilkolására, mivel nem tudta elviselni a tudatot, hogy fiai esetleg kevesebb örökséget kapnak. Az örökösök

⁴⁶ Patricia A. Watson, 1995. 22.

⁴⁷ Kerényi Károly 1977. 197.

⁴⁸ Kerényi Károly, 1977. 177.

⁴⁹ Kerényi Károly, 1977. 177.

csatározása azonban Theanó vérszerinti fiainak halálával ér véget, így a gonosz teremtes saját életének is véget vet.⁵⁰ Szintén meg kell említeni Phaidrát, Théseus második feleségét, aki mostohafia, Hippolytos ellen lép fel a lehető legádázabb módon. Az eredendően jóindulatú asszonyt úgy elvakítja az ifjú utáni szerelme, melyet Aphrodité küld rá, hogy szinte teljesen megtébolyodik. Önkezével vet véget életének, de hátrahagy férjének egy üzenetet, mellyel Hippolytost is magával rántja a halálba.⁵¹

Hozzá kell azonban tenni, hogy a kegyetlenkedés nemcsak a mostohaanyák részéről volt gyakori. Nézzük csak meg példának Médeia esetét, aki az aranygyapjas kos legendája során vált ismertté. Iasón, az argonauták vezetője a családja meggyilkolása miatti kétségbeesésében kéri meg asszonyát, hogy álljon bosszút Peliason. „Médeia bement a királyi palotába, és rábeszélte Pelias lányait, hogy apjuk testét darabolják fel és főzzék meg; ha megteszik - folytatta -, ő varázsfüvek segítségével vissza fogja fiatalítani. És hogy hitelt adjanak szavának, feldarabolt egy kost, megfőzte és báránnyá változtatta. A leányok most már hittek neki, feldarabolták és megfőzték apjukat.”⁵² Persze a ravasz asszony nem árulta el nekik a varázsigét, így Peliast nem tudták feltámasztani. Médeia egyébként később féltékeny asszonyként is hasonlóan könyörtelen eszközökhöz folyamodik. Iasón ugyanis nem sokkal házasságuk után új asszonyt akar házába hozni, Kreón lányának személyében. Médeia a féltékenységtől elvakulva méreggel átitatott nászajándékot küld a betolakodónak, aki elég a méregtől. Ezután a bánatban megőrült asszony saját gyermekeinek is kioltja az életét.⁵³

II. A gonoszság mellett szinte elválaszthatatlanul jelenik meg s **féltékenység és az irigység** is, sőt, akár ok - okozati viszonyt is állíthatunk fel közöttük. E tulajdonság alapján három nagyobb csoportot érdemes kialakítani.

- a. A mostohaanyák az esetek többségében a mostohagyermekre féltékenyek, hiszen attól félnek, hogy a saját gyermekeik az előző házasságból született gyermekek miatt kiszorulhatnak az örökségből, vagy legalábbis hátrányba kerülhetnek az apa halálakor. A vagyon nélkül maradáستól⁵⁴ való félelemben elkövetett vagy legalábbis eltervezett merényletek megfigyelhetők Inó, majd az őt követő Themistó esetében is, akik saját gyermekeiket akarva az egyedüli

⁵⁰ Trencsényi-Waldapfel Imre, 1983. 166.

⁵¹ Robert Graves, 2001. 526.

⁵² Apollodóros, 1977. I. 9, 27.

⁵³ Kerényi Károly, 1977. 312.

⁵⁴ Ami egyébként inkább ürügy volt, semmint jogilag alátámasztott lehetőség, hiszen minden törvényes gyermek örökölt, csak nem ugyanolyan részben.

örökösöknek, megkísérlik megölni az előző frigy sarjait.⁵⁵ Médeia is támadóan reagált, mikor megjelenik a férje korábbi viszonyából született trónkövetelő. Hippodameia is jogosnak érezte, hogy miután több örökössel is megörvendeztette urát, megvédje azok jogait az időközben megjelenő törvénytelen fattyúval szemben.⁵⁶ Theanó, bár ő maga hozza haza a talált gyermekeket, hogy férjével maradhasson, mégis szembefordul velük, amikor veszélybe kerül miattuk a saját, vérszerinti gyermekeik hozománya. Azonban a legkülönösebb Kreusa története, aki tulajdonképpen saját fia irigye lesz, hiszen sokáig nem ismeri annak valódi kilétét. Persze az ő féltékenysége az igazság lelepleződésével megszűnik.⁵⁷

- b. A másik csoportot azok a mostohaanyák alkotják, akik nem az örökség hanem az új asszony feltűnése miatti féltékenységükben vesztik el önkontrolljukat. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg Hermioné esetében, aki Andromachéval szemben nem tud gyermeket szülni Neoptolemosnak. A feleség nem kifejezetten az ágyas fiára, azaz a trónörökre féltékeny, sokkal inkább a szolgálólányra, aki az ő pozícióját veszélyezteti. Nyilván itt az is meghatározó, hogy Hermionénak nincsenek gyermekei, így azokért nem kell kiállnia.⁵⁸ Pénélopé esetében összetettebb a dolog, hiszen bár ő mostohafiát végezteti ki, de tulajdonképpen nem a vagyon elvesztése, hanem férje hűtlensége miatti elkeseredettségében lép fel ilyen erőszakosan.⁵⁹
- c. A harmadik csoportba pedig Dirké és Sideró sorolható, hiszen ezt a két mostohát (noha Dirké nem mostohaanyja Antiopénak, de úgy bánt vele) a fiatal és szép lányok iránt érzett irigység vezérli. Phronimé esete is ehhez hasonlítható leginkább, bár a homályos körülmények miatt ennek igazi háttere nem állapítható meg.⁶⁰

III. Szintén nem elhanyagolható tulajdonság a **ravaszság**, amely, mint látni fogjuk, rendkívül színes palettát nyújt számunkra. Elsőként érdemes megemlíteni Inót, Athamas második feleségét, aki a következő tervet eszelte ki: rávette "... az ország asszonyait, szárítsák meg titokban a vetőmagot, s ezzel ő idézte elő a mezők terméketlenségét; s ő vesztegette meg a követeket is, akiket Athamas Delphoiba

⁵⁵ Patricia A. Watson, 1995. 223-224.

⁵⁶ Patricia A. Watson, 1995. 226.

⁵⁷ Robert Graves, 2001. 236-237.

⁵⁸ Robert Graves, 2001. 1-55.

⁵⁹ Patricia A. Watson, 1995. 226.

⁶⁰ Patricia A. Watson, 1995. 230.

küldött, hogy mondják azt: a jóshely arra utasítja a királyt, áldozza fel Nephelé gyermekeit”.⁶¹ Az ő utódja, Themistó is cselhez folyamodik, amikor Inó visszatértét megérzi. Megparancsolja szolgálójának, aki egyébként maga Inó, hogy öltöztesse gyermekeit fehérbe, elődje gyermekeit pedig feketébe. Inó azonban megsejti, hogy Themistó így akarja az éj leple alatt meggyilkolni az ő gyermekeit, így fordítva öltözteti fel azokat. Így a mostoha nem Inó, hanem saját gyermekeinek oltja ki az életét, s mikor ezzel szembesül, önmagával is végez.⁶² Kreusa is saját kezűleg akar végezni a betolakodó fattyúval, ezért egy mérgezett borral teli serleget ad át neki. Ebben az esetben azonban maga az áldozat is volt olyan éles eszű, mint a támadója. Ión poharából először a földre önt egy kortyot, amihez egy galamb száll le, s miután iszik belőle, a galamb azonnal meghal. Így Ión leleplezi az ellene irányuló merényletet, s megmenekül.⁶³ Hippodameia és Theanó saját fiaikat hangolják mostohatestvéreik ellen, hogy velük végeztessék el a piszkos munkát. Médeia és Pénélopé - mivel a férj nem értesül időben a törvénytelen gyermeke érkezéséről - fondorlattal bírják rá magukat az apákat az általuk idegen betolakodónak vélt ifjak meggyilkolására. Bár Odysseus nem, Aigeus szerencsére még időben ráismer fiára a neki adott kard alapján.⁶⁴

Féltékenység, ravaszság, kegyetlenség, elszántság. Ha sorra vesszük ezeket a nem épp gyenge nőre valló jellemvonásokat, joggal hihetnénk, hogy egy öntudatos, magabiztos asszony mostohagyermekének lenni egyenlő volt a halállal. Ez azonban, mint tudjuk, még a mítoszokban sem volt gyakori kifejelet. A mostohaanyák sok esetben minden igyekezetük ellenére sem tudták sikeresen végrehajtani a merényletet. Így például Inó sem, aki bár manipulálta Athamast a Delphoiból érkező hírnökökkel, s így rábírta Phrixos feláldozására, az Hellével, testvérével együtt mégis megmenekült az utolsó pillanatban. Antiopé és Tyró is megmenekül elvesztettnek hitt fiaik segítségével, így vetve véget Dirké és Sideró kínzásainak. Szintén szerencsétlen sorsot szántak az istenek Themistónak is, aki tökéletesnek hitt terve ellenére saját gyermekeivel végez. Különösen ér véget Kreusa és Phaidra története is, akik, bár mindent elkövetnek a törvénytelen trónkövetelő meggyilkolásáért, végül mégis fordulatot vesznek a dolgok. Phaidra terve bár megvalósul, az igazságra azonban fény derül, amikor

⁶¹ Kerényi Károly, 1977. 206.

⁶² Patricia A. Watson, 1995. 224.

⁶³ Robert Graves, 1981. 236.

⁶⁴ Patricia A. Watson, 1995. 225, 226.

Artemis közbeavatkozik.⁶⁵ Kreusa esetében a ravasz terv még idejében lelepleződik, így szerencsétlensége szerencséje lesz, hiszen elbukásával végül is saját fia menekül meg.⁶⁶

A sikertelenséget, és az összes többi jellemvonást figyelembe véve, mindenképpen meg kell említnünk még egy mostohát, aki, mint egy összekötő kapocs, kivétel nélkül minden tulajdonságot magában foglal. Emellett azonban ki is emelkedik a többiek közül, hiszen isteni létevel az ő esetében más körülmények lettek meghatározók. A mindegyik mostohaanyához hasonlító, de ugyanakkor tőlük el is térő **Héra** az Olympos világában élt, ami szükségszerűen vont maga után az eset egyediségét. Héra nem mondható tipikus feleségnek, hiszen Zeus nélkül is tudott gyermekeket szülni, azaz nem volt ráutalva férjére.⁶⁷ Önálló, nagyhatalmú, félelmetes istennő volt, aki számára ismeretlen fogalom volt az örökösödési probléma. Zeushoz azonban olyan elválaszthatatlanul kötődött, hogy a féltékenység számára is mindennapos problémává alakult. „Héra volt az istennők közül az egyetlen feleség, aki férjénél nem anyaságot, hanem beteljesülést keresett.”⁶⁸ A hataloméhes és önző istennő nem hagyhatta, hogy férje elhanyagolja, azaz más asszonyok miatt veszítsen tekintélyéből, kiváltságaiból. Erre vonatkozó állásfoglalásának pedig nem egyszer „hangot is adott”. *Létónak* például megtiltotta, hogy fényes nappal szülje meg a gyermekeit, emellett a szülők segítőjét, Eileithyát visszatartotta, hogy ezzel is megnehezítse a dolgát⁶⁹. Hasonlóképpen dühítette Hérát férjének *Semelével* kötött házassága is. Ez esetben a várandós anyát gyermekével együtt jól kitervelt módon próbálta meg elpusztítani. „Semelé dajkájának alakját öltötte magára, s rábeszélte a mit sem gyanító leányt: kívánja azt, hogy Zeus ugyanabban az alakban jöjjön el hozzá, mint Hérához szokott, hogy ő, Semelé is megtudja, milyen egy isten ölelése.”⁷⁰ Így, a mit sem gyanító Semelé dajka tanácsát meghallgatva, megkérte Zeust, hogy jelenjen meg előtte úgy, mint a tehén szemű istennő előtt szokott. „Vázaképek mutatják, hogyan próbált menekülni előle. De már késő volt: a villám halálra sújtotta, s lekerült az Alvilágba.”⁷¹ Így a vétlen asszonyt halálra sújtották Zeus villámai. A magzatot azonban szerencsére sikerült apjának megmentenie, aki így felcseperedve a bor istene lett. A kalandos életű főisten *Lamia* királynőbe is beleszeretett, s gyerekeket nemzett vele.⁷² Héra azonban minden sarjnak kioltotta az életét, ami úgy megkeserítette *Lamia* életét, hogy az attól fogva

⁶⁵ Euripidész, 1984. 245.

⁶⁶ Patricia A. Watson, 1995. 227.

⁶⁷ Kerényi Károly, 1977. 59.

⁶⁸ Kerényi Károly, 1977. 59.

⁶⁹ Kerényi Károly, 1977. 78.

⁷⁰ Kerényi Károly, 1977. 142.

⁷¹ Kerényi Károly, 1977. 142.

⁷² Kerényi Károly, 1977. 30.

más anyák csecsemőit ragadta el.⁷³ Epaphos, *Ió* fia szintén Héra áldozata lett, amikor Kuréseket küldött féltékenységében az ártatlan gyermek ellen. A felbízott titánok széttépték a játszadozó fiút, majd darabjait megfőzték.⁷⁴ Más variációban Zeus még időben érkezik fia megmentésére, s megöli a Héra „csatlósait”.⁷⁵ Emellett meg kell említenünk, Tityost, akit a főisten még szintén idejében megment Héra üldöztetése elől, valamint Zagreust, akit azonban a féltékeny feleség sikerrel gyilkolt meg.⁷⁶

S végül, de nem utolsó sorban a mitológiából sokak által ismert és kedvelt Héraklész sem szabad elfelejtenünk, aki csecsemő korától kezdve folyamatosan Héra üldöztetésének volt kitéve. A féltékeny istennő minden alkalmat megragadott, hogy megnehezítse az ifjú életét. Aznap, amikor a csecsemő születését várták, Héra gonosz csellel megeskette férjét, hogy a Zeus véréből származó család újszülöttje fog örökké uralkodni a vidék lakói felett. Ezután pedig Héra elrohant Sthenelos feleségéhez, aki szintén a családból származott, s megindította annak szülését, bár még nem volt ott az ideje. Ezalatt pedig visszatartotta Eileithyát Alkménétől, hogy így annak gyermekei később szülessenek meg.⁷⁷ Így lett Eurystheus, Sthenelos fia az argosiak ura, nem pedig Héraklész.

Alkméné, a földi asszony és Zeus szerelméből végül egy ikerpár született, Héraklész és Iphiklész személyében. Az aggódó édesanya, hogy megmentse gyermekeit a gonosz mostohától, inkább kitette őket. Pallas Athéné azonban rátalált Héraklésre, „és rábeszélte Hérát, hogy szoptassa meg. A gyermek azonban olyan hevesen szopott, hogy az istennő nem bírta a fájdalmat elviselni, s eldobta magától.”⁷⁸ Ezután, bár édesanyjukhoz szerencsésen visszakerültek, az üldöztetések sora nem szűnt meg. Még 10 hónapos sem volt az ikerpár, amikor az istennő két óriáskígyót küldött a gyermekek meggyilkolására. Alkméné egy bronzpajzsba helyezve ringatta álomba gyermekeit, majd nem sejtve a közelgő veszélyt, magukra hagyta őket. A két kígyó észrevétlenül kúszott be a szobába, majd mikor már a pajzs közelében tekergőztek, Zeus fénnel árasztotta el a szobát, hogy megvédje fiait. Erre a szinte még csecsemő Héraklész felriadt, s meglátva a gonosz csúszómászókat, két kicsi kezével megragadta, majd megfojtotta őket.⁷⁹ Héra ezek után sem akarta elismerni Héraklész isteni eredetét. Éppen azért Zeusszal egyezséget kötött, miszerint a félisten fiú csak akkor nyerheti el a hallhatatlanságot, ha Eurystheus szolgálatába áll, valamint elvégez 12 munkát. Ezután

⁷³ Patricia A. Watson, 1995. 234.

⁷⁴ Kerényi Károly, 1977. 141.

⁷⁵ Apollodóros, 1984. II. 1, 3.

⁷⁶ Patricia A. Watson, 1995. 234.

⁷⁷ Trencsényi-Waldapfel Imre, 1983. 188.

⁷⁸ Kerényi Károly, 1977. 233.

⁷⁹ Trencsényi-Waldapfel Imre, 1983. 189.

pedig mindent elkövetett azért, hogy minél jobban megnehezítse a hőst munkája elvégzésében. Elsőként a nemeai oroszlánnal kellett végeznie, akit személyesen Héra hozatott országába, s bár elvileg a halál és az Alvilág megtestesülése volt, Héraklésnak sikerült legyőznie. Szintén a mostoha nehezítette meg a kilencedik munkát is, amikor Héraklésnak az amazonkirálynő övét kellett megszereznie. Az amazonok a hiedelmekkel szemben nem utálták a másik nemet, éppen ezért ajándékba is odaadták volna a félistennek. Ekkor azonban Héra amazon képében jelent meg, s gyanút ébresztett a harcos királynőben Héraklés iránt.⁸⁰ Így a kezdeti békés megoldás véres ütközetbe fordult át, ami Hippolyté halálával, és Héraklés győzelmével ért véget.

Szintén ármánykodás kísérte végig a hős Trójából való hazatérését. A féltékeny istennő először rávette Hypnos istent, hogy ringassa Zeust mély álomba, majd egy óriási vihart idézett, mely elsodorta a tengeren utazó ifjút a többiektől. Héraklésnak így újabb küzdelmet kellett vállalnia, hiszen nem mással, hanem az Alvilág urával találkozott itt szembe. Szerencséjére azonban apja is felébredt hamarosan, s az rögtön gyermeke segítségére sietett.⁸¹

Ezek alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy Héra az egyik legkegyetlenebb, leggonoszabb és legönzőbb a mostohaanyák között. Nemcsak Zeus más asszonyoktól való ivadékait, de magukat a „vetélytársakat” is kíméletlenül meggyilkolta. Ennek ellenére, minthogy a Hératörténetek Kr. e. 5. századot megelőzően keletkeztek, a görög irodalomban a mostohaanya szó helyett használatosabb volt rá az „egy javíthatatlan nőcsábász felesége” kifejezés. S ami azt illeti a Héra - Héraklés kapcsolatot fejtegetve az is hozzátartozik a „valósághoz”, hogy a gonosz mostoha végül elismeri a mitológiai hőst saját fiának. „Zeus még arra is rávette Hérát, mondták, hogy elvégezze Héraklésen a második születés rítusát. Egy szülő asszony testtartásában ölébe vette, s ruháin át leengedte a földre.”⁸² Így tulajdonképpen ez a mostohaanya történet amellelt, hogy a legtöbb kegyetlenség, szívtelenség és rosszindulat övezi, kétségtelenül a legpozitívabb fordulattal zárul.

⁸⁰ Kerényi Károly, 1977. 248.

⁸¹ Kerényi Károly, 1977. 249.

⁸² Kerényi Károly, 1977. 273.

III. fejezet

A szerelmes és gyilkos mostoha összehasonlítása

Az örökösödési törvények

Ahogy azt a mostohaanyák jellemvonásait vizsgálva láthattuk, a kegyetlenkedések előidézője sok esetben a vagyon, egy nemkívánatos trónörökös vagy egy másik asszony. Akad azonban még egy indok, melyről bár eddig nem esett szó, élesen elválasztható a többitől. Ennek figyelembevételével érdemes kialakítani két csoportot. Az első a már ismert féltékenység és irigység által vezérelt úgynevezett gyilkos mostohaanyák csoportja. A másikat azonban a bár hasonlóan könyörtelen eszközöket alkalmazó, de alapjaiban a szerelemtől, vágytól elvakult mostohaanyák alkotják. Ahhoz, hogy megértsük az ezek között húzódó éles határvonalakat, érdemes összehasonlítani Euripidés két fontos drámáját, a Hippolytost és az Adromachét.

A szerelmes mostohaanya

A Hippolytos alaptörténetét már megismerhettük az I. fejezetben, a teljes igazság megismeréséhez azonban érdemes a drámával jobban megismerkedni, s a háttérben meghúzódó nagyobb, ún. olymposi erőket is figyelembe venni. Ha Euripidés művét a kezünkbe vesszük, szinte már az első sorokban kiderül, hogy a főszereplők bonyolult érzelmi szálai mögött isteni akarat húzódik meg. Aphrodité szavaiból már rögtön az elején egyértelműen kirajzolódik, hogy ő küldte Phaidrára a szerelmet, hogy így megbüntesse Théseust és családját.

„De vétkezett énellenem, Hippolytos,
ezért kell még e szent napon lakolnia,
ezért állok bosszút, ma még, hisz eddig is
elértem már sokat, kevés mi hátra van.
Mert eljött Pittheus házából, hogy Pandión
földjén a titkos szertartáson részt vegyen,
s meglátta Phaidra, atyja büszke hitvese,
S a nő szívét a szenvedély félelmetes
erővel ejti foglyul, terveim szerint.”⁸³

⁸³ Euripidés: Hippolytos, 21 - 29.

...

Azóta szenvedés az asszony sorsa, mint
fullánk, szerelme gyötri, egyre sorvadoz,
némán, nem tudja senki, hogy mitől beteg.
Ily szenvedély nem éghet észrevétlenül,
Théseus fiának megmutatni én fogom,
s ezért apjának átka éri majd utol,
mivel Poseidón egyszer azt ígérte meg
Théseusnak, hogy hármát kívánhat s teljesül.
Elpusztul Phaidra is, de híre fennmarad.
Nagy árnak még az ő vesztét sem tarthatom
azért, hogy ellenségeim lakoljanak,
ahogy magam szabom ki büntetésüket.”⁸⁴

Phaidra szerelme mostohafia iránt megkérdőjelezhetetlen, az alábbi sorokat olvasva azonban az is egyértelművé válik, hogy nagyon szenved, hatalmas lelkiismeret furdalása van, nem eszik, nem iszik, szörnyű titkát sokáig senkinek sem meri elmondani.

„Ó, én nyomorult, mire juttat e kór?
Mit cselekedtem, hol józan eszem?
Ez az örület, istenek átka,
jaj, elbuktam!”⁸⁵

...

Kezem fehér, de lelkemet folt szennyezi.”⁸⁶

Phaidra helyzetét tovább bonyolítja az is, hogy dajkája az ő beleegyezése nélkül elárulja az ifjúnak mostohája szenvedélyét, amivel persze Hippolytos dűhe mellett Phaidra kétségbeesését is kiváltja.

Hippolytos:

„Ó, Zeus, az asszonyok csalárd, gonosz nemét
e napfényes világra miért ültetted el?
Ha azt akartad, hogy legyünk mi emberek,
nem kellett volna asszonyokra bíznod ezt,

⁸⁴ Euripidés: Hippolytos , 39 - 50.

⁸⁵ Euripidés: Hippolytos, 239 - 242.

⁸⁶ Euripidés: Hippolytos, 317.

hanem ha bárki templomokban áldozik,
az ott letett arany, vas és réz súlyokért
a nyert érték szerint adnád a magzatot,
mindenkinek mit érdemel, s az asszonyok
nélkül szabad maradna férfi-életünk.
De most saját magunk viszünk házunkba bajt,
asszonyt, kiért jólétünkkel fizethetünk.
Világos ebből is, hogy nagy csapás a nő:
ki felnevelte őt, az apja ad vele
hozományt is, csak hogy túladjon rajta már.”⁸⁷

Elég világos, hogy ebben a történetben a mostohafiú igen gonosz teremtés, hiszen semmiféle toleranciát nem tanúsít mostohaanyjával szemben, sőt általában a női nemmel szemben. Viselkedése tökéletesen példázza a nők akkori megítélését, nem tekinti másnak az asszonyokat, mint felesleges problémáknak. Phaidra vele szemben egy érző lény, aki a szégyentől teljesen megtévelylik.

„...Én mindent meggondoltam, de csak
egy gondolatra jöttem, mely segít talán,
hogy szégyen nélkül éljenek szülöttem,
s mentsem magam számára, mi menthető.
Krétát, szülőházam szégyenbe nem hozom,
s Théseus szemébe sem nézhetek gyalázatos
bűnöm bevallva, csak hogy mentsem életem.”⁸⁸

Ekkor történik Phaidra jellemében egy törés, mely tulajdonképpen az eddig jószívű, önmagát vádoló és szégyellő, hűséges asszonyt átváltoztatja egy kegyetlen, önző és bosszúéhes mostohává:

„Kypriis kívánta vesztemet, kedvére lesz
tehát, ha még ma lelkeimtől megválni lát.
A vágy keserves kínját nem bírom tovább.
Csak hogy halállommal veszélybe döntök én
még mást is, hogy ne nézze pusztulásomat
fölnyes göggel, majd ha ő is osztozik
az én bajomban, több szerénységet tanul.”⁸⁹

⁸⁷ Euripidész: HIPPOLYTOS, 616 - 629.

⁸⁸ Euripidész: HIPPOLYTOS, 716 - 721.

Ezek a sorok már egyértelműen a mostohafia elleni gonosz tervét vetítik előre.

S mint tudjuk, ezután ér haza a mit sem sejtő férj, akit a szolgák felesége halálhírével fogadnak. A történet csúcspontja az a fordulat, mely során Théseus Phaidra holtteste mellett talál egy üzenetet, melyben azzal vádolja meg Hippolytost, hogy megerőszakolta őt, s ezért nem tudott tovább élni. A naiv férj mindent elhisz halott hitvesének, s fiát örök száműzetésbe küldi:

„Gonosz a tett, de nem őrizi a szám tovább,
szabadon szólok róla előttetek,
hallja a város is!

Illetni merte ágyamat Hippolytos
erőszakkal, nem félve Zeus fénylő szemét.

Atyám, Poseidon azt ígérted egykoron,
hogy teljesíted három kívánságomat,
ígéreted ha állod, egyet teljesíts:

halállal pusztítsd el hűtlen fiam ma még!”⁹⁰

S ahogy azt az elkeseredett király kívánta, fia a palotából való távozás után szerencsétlen baleset áldozata lesz. Ekkor jelenik meg Artemis, aki a tudatlan apa előtt felfedi az igazságot:

„Tudd végre, Théseus, mi s hogy történt veled,
bár fájni fog neked, s már semmi haszna sincs.

Azért jöttem közétek, hogy meggyőzzelek:

ártatlanul hal meg fiad, nevét mocsok
ne érje, volt bár hitvesedben is nemes
vonás, de megzavarta őt a szenvedély.

Az istennő, ki gyűlöl minden szűzies
lelket, kényszerrel vonta őt fiad felé.

Ésszel kívánta ő Kypris ellen küzdeni,
a bajt ravasz dajkája hozta rá, fiad
előtt felfedve Phaidra titkolt vágyait.”⁹¹

Ezek a sorok igazolják leginkább Phaidra valóban pozitív jellemét, mely csupán a hatalmas szégyen miatt torzult el. Maga Artemis is többször kihangsúlyozza, hogy ez az egész szörnyűség Aphrodité miatt történt meg. Ez ugyan nem menti fel Phaidrát tette alól, de

⁸⁹ Euripidész: Hippolytos, 725 - 731.

⁹⁰ Euripidész: Hippolytos, 882 - 890.

⁹¹ Euripidész: Hippolytos, 1296 - 1306.

mindenesetre más megvilágításba helyezi személyiségét, és ezáltal a szerelmes mostohaanya fogalmát, mint a gyilkos mostohaét.

Egyesek szerint azonban Phaidra vérfertőző magatartását nem ellensúlyozhatjuk érdemeivel, illetve Aphrodité egyedüli bűnösnek való kikiáltásával.⁹²

George Devereaux is foglalkozott a dráma két főszereplőének személyiségével *The character of the Euripidean Hippolytos: an ethno-psychoanalytical study* című tanulmányában. Véleménye szerint Hippolytos egy klinikai eset, igen bonyolult, önimádó, skizoid és paranoid alkat, akinek nincsenek pozitív vonásai.⁹³ Hippolytos idegbetegségének gyökerei a családi háttérben keresendők, akárcsak azok a tényezők, melyek meggátolták benne a normális férfiúi szexualitás kialakulását. Hippolytos kialakított magában édesanyjáról egy idealisztikus képet, melyet Artemisre vetített ki. Ezzel magyarázható az istennő iránt érzett feltétlen tisztelete, ami életre hívta a más, Artemis tökéletességét meg sem közelítő nők iránt érzett gyűlöletét is.⁹⁴ Számításba kell azonban venni azt a lehetőséget is, hogy Hippolytos általános nőgyűlölete a mostohája iránt érzett mély szánalomból fakad. Devereaux szerint Hippolytos olyan fokú gyűlöletet táplál mostohaanyja iránt, hogy már szinte ő maga idézi elő saját halálát.⁹⁵ Ezt a lehetőséget szerintem sem lenne szabad figyelmen kívül hagynunk, hiszen a dráma sorai is egyértelműen alátámasztják. Amikor a dajka ugyanis titokban elárulja Hippolytosnak mostohaanyja szégyellt érzelmeit, megkéri a fiút, hogy senkinek se mondja el. Hippolytos reakciója azonban egyértelműen azt mutatja, hogy ő ezzel a kéréssel mit sem törődik:

„Csak nyelvem esküdött, eszem nem volt vele.”⁹⁶

„...Köpök reá, ha bűnösök.”⁹⁷

Később azonban apja vádaskodására csak annyit mond:

„Azt nem tudom, nem félelem vezette-e,
mikor halálba ment: többet nem mondhatok.

Nem volt józan, s józanságát mentette így,
én józan voltam és ez is romlásba vitt.”⁹⁸

Azaz Hippolytos nem fedi fel a valóságot, hanem inkább vállalja a száműzetést, mintha pont ezzel akarná bizonyítani a mostoha bűnösségét.⁹⁹

⁹² Christopher Gill, 1987. 200.

⁹³ Michael Lloyd, 1986. 198.

⁹⁴ Christopher Gill, 1987. 200.

⁹⁵ Michael Lloyd, 1986. 198.

⁹⁶ Euripidész: Hippolytos, 612.

⁹⁷ Euripidész: Hippolytos, 614.

⁹⁸ Euripidész Hippolytos, 1032 - 1035.

Később Artemis erkölcsi hősnek állítja be Hippolytost, ami azonban az ifjú nőgyűlöletét figyelembe véve megkérdőjelezhető. A teljes kép kialakításához azonban az a vélemény is hozzátartozik, miszerint Devereaux hozzáállása és elemzése önkényes és erőszakos, s alapján a Hippolytos ellen érzett tartós gyűlölete formálta.¹⁰⁰

Nem beszélve arról, hogy a drámát olvasva az ember akaratlanul is Phaidra személyével azonosul, együtt érez vele, s teljes mértékben tudatában van annak, hogy az érzelmek valóban elvehetik az ember eszét, hiszen a szívnek a legnehezebb parancsolni.¹⁰¹ Ugyanakkor hogy nézhetnénk le Hippolytost, aki ha nem is a görög humanizmusnak, sokkal inkább a keresztény eszméknek megfelelően az önmegtartóztatást, a szüzesség megóvását tartja élete egyik legfontosabb küldetésének?¹⁰²

A gyilkos mostohaanya

Az előzővel szemben ebbe a kategóriába sokkal több általunk ismert mostohát tudnánk besorolni, de az elemzés szempontjából most csupán az Andromaché drámán keresztül vesszük nagytó alá a gyilkos mostohák jellemvonásait. Ezzel az elemzéssel ugyan általánosítani sem akarok, de az általunk vizsgált történet feltétlenül segíthet minket abban, hogy a legalapvetőbb különbségeket meglássuk.

Hermioné, Phaidrával szemben maga a megtestesült gonoszság, aki nem fél apjával szövetkezve a férje házában rátörni férje ágyasára, s azok közös gyermekére. Érzelmeit, s gonosz tervét már a dráma elején beismeri Andromaché előtt is:

„Te meg rabszolganő, ki dárdaszerzemény
létedre e ház élére kívánsz állani,
s minket kidobni! Varázsszeredtől gyűlöli
a férjem ágyamat, s a méhem magtalan,
mert félelmes tudásu szárazföldetek
minden leánya ilyesmiben! De ennek én
most már véget vetek! Nem oltalmaz Thetis
oltára, sem szentélye: meghalsz, meg bizony!”¹⁰³

Hermioné tehát egyáltalán nem titkolja, s nem is szégyelli Andromaché iránt érzett gyűlöletét és gyilkossági szándékát sem. Tovább példázza kegyetlenségét, s alapvetően gonosz

⁹⁹ Michael Lloyd, 1986. 198.

¹⁰⁰ Christopher Gill, 1987. 200.

¹⁰¹ Mihályi Gábor, 1987. 121.

¹⁰² Mihályi Gábor, 1987. 121.

¹⁰³ Euripidész: Andromakhé, 155 - 162.

természetét az is, hogy nemcsak férje ágyasával, hanem annak fiával, Molottossal is végezni kíván, mindezt férje tudta nélkül.

„Így döntöttem; nem várhatom meg férjemet.”¹⁰⁴

...

„Megégettetlek; nem leszek kíméletes.”¹⁰⁵

...

„Szörnyű sebek fogják belepni testedet.”¹⁰⁶

Neoptolemos távollétében rögtön el is fogattatja Andromachét, aki mivel sejtette az ellen készülő támadást, kisfiát mások házában rejtette el. Meneláos és lánya azonban olyan gyűlöletben égnek, hogy felkutatják a törvénytelen gyermek rejtekét is, hogy mindkettőjüket elpusztíthassák.

Meneláos:

„Jövök fiaddal, kit titokba, lányomat

kijátszva, más házába vittél, asszonyom.

Azt képzelted, megment az istennő-szobor

téged, s az elrejtői őt: de láthatod,

nem könnyű ám túljárni Meneláos eszén.”¹⁰⁷

Andromaché hiába könyörög gyermeke életéért, kérése süket fülekre talál. Hermioné hirtelen és a féltékenységtől átgondolatlan terve szerencsére lelepleződik, s férje apja, Péleus kel a rabnő védelmére. Hosszas szócsatározás után azonban sikerül kiszabadítania az agg férfinak a bilincsbe vert asszonyt, s gyermekét is. Hermioné értesülve terve sikertelenségéről, teljesen megtévelylik, mintha ráébredt volna tette szörnyűségére.

Dajka:

„Úrnőm ott bent, hogy apja egyedülhagyta őt

-Hermionéről szólok -, belátta hirtelen,

mit tett, mikor meg akarta Andromachét s fiát

öletni, és most halni készül ő maga,

mert fél, hogy bosszút áll a férje mindezért;

házából szégyenszemre elkergetheti,

vagy halnia kell, mert ölni kívánt jogtalan.”¹⁰⁸

¹⁰⁴ Euripidész: Andromakhé, 255.

¹⁰⁵ Euripidész: Andromakhé, 257.

¹⁰⁶ Euripidész: Andromakhé, 289.

¹⁰⁷ Euripidész: Andromakhé, 308 - 312.

¹⁰⁸ Euripidész: Andromakhé, 788 - 794.

Valóban, hirtelen tudatosul Hermionében, hogy mit is akart tenni, ami azonban nem bűnbánatát váltja ki, sokkal inkább félelmét a nincstelenségtől:

„Egyedül, egyedül, partközeli víz színén
hagytad a ladikom, apám, nincs evezője sem;
megöl, megöl ő,
nászi szobám soha már
nem lesz az otthonom.

Hol van egy szobor, akihez esdhetek?

Vagy rabnóként hulljak a rabnő térde elé?

Phthiai földről

mint kékszárnyu madár, elrepülnék,
vagy mint fenyőhajó,
mely az éjszínű sziklakapun keresztül
messze suhant előre.”¹⁰⁹

A sorokból világosan látszik, hogy Hermioné meggondolatlanul, a dühtől, féltékenységtől, gyűlöletből vezérelve tört Andromaché és Molottos életére. Bár egy gyenge pillanatában mintha megbánást tanúsítana, de aztán kiderül, hogy csupán férje büntetésétől tartott. A mű végén megjelenik Orestés, egy távoli rokon, akivel Hermioné azon nyomban elmenekül. Ez is bizonyítja gyenge és gyáva jellemét.

Alan H. Sommerstein foglalkozik tanulmányában ezzel a drámával, különösképp az ismert történet és a szerinte helytelenül használt kifejezések közti ellentmondásokkal. Az eredeti műben ugyanis az ἀμφιμήτωρ kopous szókapcsolatot olvashatjuk, ami feltételekre utal, amiről, mint tudjuk a drámában nem esik szó. Emellett az ἀμφιμήτωρ kifejezés is azt jelenti, hogy „gyermek(ek) különböző anyáktól”, ami itt szintén nem helytálló, hiszen ez azt feltételezné, hogy a fiú édesanyja meghalt, s ezután mostohája nevelése alá került, azaz nemcsak egy anyja van.¹¹⁰ Itt azonban nem erről van szó, hiszen Andromaché és Hermioné egy háztartásban, egymás mellett élnek, s Molottos kizárólag Andromaché gyermeke. Persze ennek ellenére - hiszen ezt több forrás is alátámasztja - a családi viszonyok teljesen egyértelműek, s nagy valószínűséggel csak pontatlan szóhasználatról volt szó az eredeti forrásban.

Bár mindkét történet sötéten festi le a mostohagyermek kilátásait, sorsát, a teljes igazság megismeréséhez meg kell ismerkednünk a kort uraló felfogással, és az azt tükröző

¹⁰⁹ Euripidész: Andromaché, 836 - 847.

¹¹⁰ Alan H. Sommerstein, 1987, 498.

törvényekkel, melyekből kideríthetjük a kegyetlenkedések jogosságát. Ez esetben magára az öröklésre, nem pedig a nőkkel szembeni hátrányos illetve előnyös rendelkezésekre térnek ki. (utóbbiról az V. fejezetben esik majd szó) Az archaikus korba helyezhető Charóndas és Zaleukos törvényhozók a leírások szerint rendkívül szigorú államférfiúknak számítottak. Ahogy Hérakleidész Lembos is írta: „Ha valakit lopáson kapnak, kiszúrák a szemét. Zaleukos fiát rajtakapták, de amikor a lokrisiak elébe vezették, nem tartotta be saját törvényét, hanem magának és fiának is kiszúrta fél szemét.”¹¹¹ Charóndasra is hasonló keménykezűség jellemző. „Elrendelte ugyanis, hogy aki meg akar változtatni egy törvényt, amikor betérjeszti módosítási indítványát, kössön hurkot a nyakára, és így maradjon, míg csak döntést nem hoz a népgyűlés a törvénymódosításról. Ha az ekklésia elfogadja az új változatot, vegyék le a kötelet a javaslattevőről, ha azonban elutasítják a reformot, azon nyomban ki kell végezni őt a hurok megszorításával.”¹¹² A katanéi államférfihoz köthető a számunkra fontos törvénymódosítás, melyben egy örökös¹¹³ kiharcolta, hogy a házasodni kívánó lányokat anyagi helyzetüktől függetlenül a legközelebbi férfi rokon elvegye. Ennek megszabása azért volt fontos, mert egy gazdag férjjelölt inkább egy nagyobb hozomány adását találta volna előnyösebbnek, semmint a szegény rokon elvételét.

Ennél azonban jóval tovább mutatnak Solón rendelkezései. Először is ő határozza meg először a *törvényes gyermek* fogalmát: „Attól a nőtől származnak törvényes gyermekek, akit jog szerint jegyez el, hogy feleség legyen, az apja, vagy vele egy atyától származó fivére, vagy apai nagyatyja: ha senki sem él ezek közül, és örökös a leány, az illetékes gyám; ha az nem él, akkor az, akire rábízta, legyen a gyámja.”¹¹⁴

Ez pedig természetesen megadta a törvénytelen gyermekek definícióját is. Ez alapján Hermioné esetébe belegondolva, ismét kijelenthetjük, hogy nem az esetleg később születendő gyermekei örökségét féltő anya, sokkal inkább a férjére féltékeny asszony szerepébe bújhatott, amikor Andromachével és fiával olyan kegyetlen volt.¹¹⁵

Szintén ő fogalmazta meg először az öröklés egyes szabályait is: „Ha valaki végrendelet nélkül hal meg, ha maradtak leánygyermekei, azokkal együtt, ha nem, egyedül, a következők a javak örökösei: ha vannak egy atyától származó fivérek, és a fivéreknek törvényes fiúgyermekei, az atya örökségét azok öröklik;... Fattyú fiúnak vagy leánynak ne legyen

¹¹¹ Németh György, 1996. 97.

¹¹² Németh György, 1996. 95.

¹¹³ Örökös (epikléros): olyan árva, akinek nem volt fiútestvére, így az apja vagyona az övé lett, vagy pedig özvegy, aki férje vagyonát örökölte meg. Németh György, 1996. 350.

¹¹⁴ Németh György, 1996. 105.

¹¹⁵ Hiszen Andromakhé csak ágyasa volt Neoptolemosnak, nem pedig a felesége, azaz Molottos egyértelműen törvénytelen gyermeknek számított.

rokonsági joga se a vallási, se a világi dolgokban.”¹¹⁶ Ez főként azoknál a mostohaanyáknál volt fontos momentum, akik, mint például Theanó is, törvénytelen gyermeket hoztak a házba, s azt hazudták, hogy sajátjaik. Így ugyanis a később született, s vérszerinti fiaikat hozták hátrányos helyzetbe.

A Kr. e. VII - VI. század szegényes forrásanyagától eltérően a Kr. e. V. századból fennmaradt számunkra az egyetlen nagy görög jogkodifikáció, ami rengeteg hasznos normát ismertet meg velünk. A Gortyn törvényeket tartalmazó, 1884-ben megtalált 12 tábla kizárólag a magánjoggal foglalkozik, azon belül örökösödéssel, személyi-, családi-, vagyon-, és adósságjoggal.¹¹⁷ Mint látni fogjuk, a női örökösödést kifejezetten pártolja.

A családi viszonyokat illetően először is azt mondja ki a szabályozás, hogy válás esetén a feleség elviheti magával a közösen szerzett vagyonuk felét, és azt a pénzt, amit magával hozott. Ha ezenkívül bármilyen más tárgyat magával visz, a férje szabadon beperelheti.¹¹⁸

Ha a férj meghal, abban az esetben is megtarthatja a saját vagyonát, illetve azokat a tárgyakat, amiket a férjétől kapott. A gyermekek tulajdonából azonban semmit sem vihet el. Ha nincs gyermekük, akkor a háznál lévő haszonból a rokonokkal kell osztania.¹¹⁹

Ha az asszony hal meg, anélkül hogy gyermeket szülne, akkor a neki járó tulajdont a törvényes örökösnek kell odaadni.¹²⁰

A törvények szerint az apa szabadon rendelkezhet saját vagyona felett, akárcsak az anya. Ha az apa meghal, a ház és az állatok a fiúkra hagyományozódnak, az örökség többi részét pedig a fiúk 2-2, a lányok 1-1 arányban kapják meg, akárcsak az anyai rész esetében.¹²¹ Azaz a szülők halála esetén elsőként a gyermekek örökölnék, ha azonban gyermektelenül haltak meg, akkor a testvérek, illetve azok gyerekei. Természetesen a rangsorban a fiútestvérek előbb állnak, mint a lánytestvérek.¹²²

Ami azonban igazán kétségek közt tarthatta a mostohaanyákat, az a következő két szabályozás volt: „Ha az anya gyermekeket hátrahagyva hal meg, az anyai vagyon felett az atya rendelkezzeék...”¹²³ Ez azt jelentette, hogy ha esetleg a mostohaanya meghal, és az apja a nem tőle való gyermekeit jobban szerette, akkor azokat részesíthette előnyben az elhunyt asszony saját gyermekeivel szemben.

¹¹⁶ Németh György, 1996. 105.

¹¹⁷ Németh György, 1996. 105.

¹¹⁸ Németh György, 1996. 105.

¹¹⁹ Németh György, 1996. 105.

¹²⁰ Németh György, 1996. 105.

¹²¹ Németh György, 1996. 105.

¹²² Németh György, 1996. 105.

¹²³ Németh György, 1996. 105.

A másik esetben kimondta a törvény: „Ha mással köt házasságot, a gyermekek rendelkezzenek az anyai vagyon felett.”¹²⁴ Ez pedig nem jelentett mást, minthogy a férj és feleség által szerzett vagyon feléből az új feleséggel közös gyermekek egyáltalán nem részesültek.

Ezek, bár számomra teljesen jogosnak tűnő rendelkezések, valójában kiválthatták egy, a vérszerinti sarjait védelmező mostohaanya féltékenységét is. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy milyen jelentős enyhülés ment végbe a nők megítélését illetően a törvényhozásban is, felmerülhet a kérdés: valóban hátrányban érezték-e magukat a mostohaanyák, ill. azok saját gyermekei, vagy csupán a mítoszok és drámák hegyezik ki a családi viszonyokat erre a kérdésre?

¹²⁴ Németh György, 1996. 105.

IV. fejezet

Mitológia és valóság összefüggései

Amint azt az előző fejezet végén is olvashatjuk, nagy dilemmával kell szembenéznünk, ha a mostohaanyaság jelenségét, s körülményeit a valóságnak megfelelően akarjuk ábrázolni, hiszen a legfontosabb forrásunk, a mitológia egy meglehetősen ingoványos talaj. Nem tudhatjuk biztosan annak valóságtartalmát, s így építenünk sem szabad rá, ha reális képet akarunk kapni. Pontosabban fogalmazva, a mitológia önmagában nem elég ahhoz, hogy reális képet alkossunk magunkban. A most következő részben két összehasonlítást szeretnék tenni, mely véleményem szerint további mankót nyújthat a negatív sztereotípiák realitásának felgöngyölítéséhez.

A népmese és a mitológia összehasonlítása

Akárcsak a mítoszok, úgy a népmesék is számos történetet megőriztek számunkra a mostohaanyákról. Ugyan ez a két terület, mint már említettem, valóság alapját tekintve eléggé bizonytalan, mégis érdemesnek tartom összevetésüket, remélve, hogy az így kapott eredmény az eddigieket alátámasztja, vagy megcáfolja.

Először is nézzük meg a két vizsgált forrásanyag különbségeit.

Népmesék:

- a mostoha féltékenysége a mostohalány szépségére irányul¹²⁵
- a mostohaanya legtöbbször névtelen¹²⁶
- a mostohák gyakran boszorkányokként vannak ábrázolva¹²⁷
- az üldözött mostohagyermek mindig megmenekülnek, ha meghalnak, akkor is újjáélednek¹²⁸
- a gonosz mostoha a mese végén mindig megbűnhődik¹²⁹
- a mostohaanya ármánykodása leginkább mostohalányaik felé irányul.

Mitológia:

- a mostohát a legtöbb esetben az örökség miatti féltékenység vezérli¹³⁰
- a mostoha legtöbbször nevesített¹³¹

¹²⁵ Patricia A. Watson, 1995. 261.

¹²⁶ Patricia A. Watson, 1995. 263.

¹²⁷ Patricia A. Watson, 1995. 260.

¹²⁸ Patricia A. Watson, 1995. 265.

¹²⁹ Patricia A. Watson, 1995. 265.

¹³⁰ Patricia A. Watson, 1995. 262.

- az áldozatok nem menekülnek meg minden esetben¹³²
- a mostohaanyai ármánykodás célpontja leginkább a mostohafiú
- előfordul, hogy a mostohát a büntett végrehajtása után, a lelepleződését követően sem végzik ki, sőt egyes esetekben le sem lepleződik

Számunkra azonban fontosabbak lehetnek az őket összekötő, s egyben minket megerősítő hasonlóságok:

- a mostohaanyák negatív megvilágításba vannak helyezve¹³³
- a féltékenységek minden mostoha jellemzője¹³⁴
- a szerelmes mostoha jelen van mindkét területen¹³⁵
- a mostoha legtöbbször valamilyen formában megfizet gonoszságáért¹³⁶

Mint láthatjuk, a mostohaanyaság és a vele járó rosszindulat mind két területen létező fogalom, így most már csak azt kell megvizsgálnunk, hogy a való életben ez miként jelent meg, azaz mennyire hűen tükrözik az általunk végigkövetett mitológiai történetek és drámák a való életet.

A mitológia realitása (azaz a mitológia és a valóság összehasonlítása)

A mostohaanya jelenségének megjelenése a Kr. e. V. századi görög irodalomra tehető. Éppen ezért, ha a mitológia, s a belőle táplálkozó irodalom valóságtartalmát akarjuk felkutatni, a Kr. e. V. század társadalmi viszonyait érdemes nagyító alá venni. Egyértelmű, hogy a mostohaanyává válás előfeltétele egy olyan férfi újraházasodása, akinek az előző házasságából is vannak gyermekei. Kutatások szerint huszonhárom férfiből, akik vagy feleségük halála után, vagy válásukat követően újraházasodtak, tizenkilencnek voltak mindkét házasságból gyermekei.¹³⁷ Ennek tükrében kijelenthetjük, hogy a mostohaanyaság hétköznapi jelenség volt Athénban. Míg a mitológiában a férj általában felesége halála után nőül újra, a valóságban a válás is éppoly gyakori volt. Persze az utódok ilyenkor is az apához kerültek, így az új feleségnek aktív szerepet kellett vállalnia az előző házasságból származó gyermekek nevelésében. Ezzel pedig azonnal beléptek a mostohaanyai szerepbe.¹³⁸ Ha párhuzamot akarunk vonni a mitológia és a valóság között, érdemes először azokra a mostohákra bizonyítékot keresni, akik a mítoszokból is ismertek. Azok közül is vegyük elsőként a

¹³¹ Patricia A. Watson, 1995. 265

¹³² Patricia A. Watson, 1995. 265.

¹³³ Patricia A. Watson, 1995. 258.

¹³⁴ Patricia A. Watson, 1995. 261.

¹³⁵ Patricia A. Watson, 1995. 264.

¹³⁶ Patricia A. Watson, 1995. 265.

¹³⁷ Patricia A. Watson, 1995. 50.

¹³⁸ Patricia A. Watson, 1995. 50.

leggyakrabban előforduló esetet, amikor a mostoha saját gyermekei érdekében lép fel mostohafiával szemben.¹³⁹

I. Mostohaanya - mostohafiú

Mint már sokszor említettem, a mostohaanyai kegyetlenség leggyakoribb megnyilvánulása, amikor a mostohaanya megpróbálja elpusztítani a mostohafiát, mert az a saját fiát kiszoríthatja az örökségből. A mítoszokban ábrázolt társadalomban megjelenő örökség általában maga a trón, amit az elsőszülött, azaz ebben az esetben a mostohafiú kap meg apja halála után. Habár Athénban trónról szó sem volt, a polgárok jelentős vagyont örökíthettek, amit a mostohák persze saját gyermekeiknek szántak volna. A mostohaanyák tehát nem magukért, hanem saját gyermekeik érdekében igyekeztek fellépni a vetélytársak ellen.¹⁴⁰ (Persze saját gyermekük vagyonhoz juttatása az ő gondtalan életüket is szavatolta volna.) S hogy az effajta féltékenység gyilkosságra vezette - e a mostohákat, az erősen kétséges, mivel a valóságból összesen két példát találunk erre, s azok sem túl meggyőzőek.¹⁴¹ Ezek közül az egyik az Antiphón első beszéde, melyben a szónok egy fiú szerepébe bújva próbál felgöngyölíteni egy gyilkosságot. A beszéd egy „tárgyalóterembe” kalauzol minket, ahol a bűnvádi eljárás tárgyalása folyik. Az elbeszélés főszereplője tehát egy fiú, aki apja gyilkosát próbálja felkutatni, pontosabban meg is vádolja mostohaanyját a merénylet elkövetésével. Az árván maradt fiú szerint a gyilkosság a következőképpen történhetett:

Philoneos, a család egyik régi barátja egyik nap látogatóba érkezett hozzájuk szeretője kíséretében. Mivel apjával közeli viszonyban voltak, így a ház egyik szobáját felajánlották számára. Philoneos ezt el is fogadta, szeretőjét pedig egy bordélyházban akarta elszállásolni.¹⁴² A mostoha és a kísérő szolgályné azonban hamar összebarátkoztak,¹⁴³ így a mostoha nehezményezte vendégük elképzelését.¹⁴⁴ A magát amúgy is elhanyagolva érző asszony és a szintén mellőzött szerető hamar megtalálták a közös hangot, amit a ravasz asszony saját érdekeinek megfelelően fel akart használni. A gonosz mostoha már az előtt is többször tervezhette az apa meggyilkolását, de ez az alkalom a lehető legmegfelelőbbnek tűnt számára. Az elhagyatottság érzésétől szenvedő szolgályné bármit hajlandó lett volna megtenni, hogy visszanyerje gazdája szerelmét. Így amikor a mostoha előállt ártatlannak tűnő tervével, miszerint a férfiak levesébe szerelmi bájitalt kell csepegtetni, rögtön vállalta annak

¹³⁹ Patricia A. Watson, 1995. 51.

¹⁴⁰ Patricia A. Watson, 1995. 54.

¹⁴¹ Patricia A. Watson, 1995. 54.

¹⁴² Antiphón, I. 14.

¹⁴³ Antiphón, I. 14.

¹⁴⁴ Antiphón, I. 15.

végrehajtását. A szolgáló – remélve, hogy Philoneos újra vágyakodni fog utána – gazdája italába sokkal több bájitalt öntött, mint az apáéba,¹⁴⁵ így az sokkal később halt bele szenvedéseibe.¹⁴⁶

Mint láthatjuk, a fiúnak igen szilárd elképzelései voltak a történeteket illetően, annak ellenére, hogy közvetlen bizonyítékot nem talált. Bár Philoneos ágyasa nem vallott egyszer sem a mostoha ellen, az eljárás folyamán a szolgálk azt vallották, hogy az asszony már több ízben is próbálkozott a gyilkossággal.¹⁴⁷ Szintén a fiú igazát támasztja alá az is, hogy sem a mostoha, sem a fia nem volt hajlandó részt venni a kihallgatáson.¹⁴⁸ Simon Wijnberg egyik tanulmányában azt is felfedte, hogy az apa halálos ágyán meg is vádolta a feleségét, valamint megkérte fiát, hogy álljon bosszút érte.¹⁴⁹ Bizonyíték híján azonban a mostoha ezzel sem kiáltható ki bűnösnek. Tovább erősíti az ügy kimenetelének bizonytalanságát az is, hogy ugyanez a tanulmány annak a lehetőségét is felveti, hogy az apa nem méregtől halt meg, hiszen amúgy is beteges volt, s ez megmagyarázná azt is, hogy a szolga miért nem vallott a mostoha ellen.¹⁵⁰ Mindent összevetve a beszéd megőrzött számunkra egy retorikailag kiemelkedő vádbeszédet, de a gyilkos mostoha létét ezzel igazolnunk felelőtlenség lenne.

A való élet másik példája a Kr. e. IV. századból maradt fenn, de körülményei nagyon hiányosak. Azt sem tudjuk biztosan, hogy a benne szereplő makedón származású asszony valóban meg akarta-e ölni mostohafiát, vagy csak a mostohafiú hitte, hogy mostohája az életére akar törni.¹⁵¹

E két töredéket leszámítva csupán a mitológia sorakoztat fel egyéb eseteket, s mivel ezek realitása megkérdőjelezhető, így az is kétséges, hogy valójában létezett - e ilyen erős indulat által vezérelt mostoha. A forrásokra támaszkodva a legésszerűbb válasz a nem. A kegyetlen mostohaanyák kategóriája azonban nem zárható ki csak azért, mert mi nem ismerünk ezt bizonyító forrásokat. Van azonban egy másik tényező is, ami tulajdonképpen kiiktatta ennek a kegyetlenségnek a szükségességét, s ez maga az athéni jogrend.

A gyilkos mostohaanya hiányának okai Athénban

Ezzel a résszel elérkeztem a dolgozatom egyik kulcsmozzanatához, amellyel az egyik legvitatottabb kérdésére kaphatunk választ. Ha az athéni viszonyokat vizsgáljuk,

¹⁴⁵ Antiphón, 1. 19.

¹⁴⁶ Antiphón, 1. 20.

¹⁴⁷ Antiphón, 1.9.

¹⁴⁸ Antiphón, 1.6.

¹⁴⁹ E. D. Phillips, 1939. 309-310.

¹⁵⁰ J. Tate, 1940. 20.

¹⁵¹ Patricia A. Watson, 1995. 55.

egyértelművé válik, hogy a mitológiában, drámákban előforduló indokok közül egy sem helytálló a valóságban. Meglepő módon ugyanis egyáltalán nem lehet olyan példát találni a való életben, amely a mitológiai eseteknek felelnének meg. Emellett az athéni öröklési törvények is gondoskodtak arról, hogy a mostohaanyáknak kevés vagy mondhatni semmi motivációja ne legyen a mostohafiúk elleni merényletre.

Először is Athénban nem létezett a primogenitúra fogalma. Éppen ezért az örökség az összes törvényes utód között került felosztásra, függetlenül attól, hogy ki, melyik anyától származott. Így egy athéni mostohaanya nem is találhatta magát olyan helyzetben, mint a mítoszokból ismertekben, mivel az előző feleség sarjai semmiféle előjogot nem élveztek mostohatestvéreikkel szemben.¹⁵² (Leszámítva az előző feleség vagyonát, amely felett annak sarjai döntöttek.)

Másodszorban a Kr. e. V. században elő mostohák, szemben a mitológiai ábrázolással, nem érezték saját fiaik érdekeltségét veszélyeztetve egy esetleges törvénytelen gyermek miatt, mivel azok nem is örökölhettek. Ez különösen Solón törvénymódosítása után alakult ki, amikor is meg lett határozva a törvényes gyermek fogalma. „Fattyú fiúnak vagy leánynak ne legyen rokonsági joga se a vallási, se a világi dolgokban.”¹⁵³

S végül nem szabad megfejtkeznünk a még Solónt megelőző Charóndas idejében kialakult speciális, az epikléros fogalmához fűződő jogszabályokról sem. Az a lány, aki apja halála után epikléros, azaz örökösnő lett, és nem voltak fiútestvérei, hozzámehetett a legközelebbi férfirokonhoz. Ha ez a rokon már házas volt, a törvények értelmében el kellett válni előző feleségétől, hogy elvehesse az árván maradt lányt. Így az örökösnő automatikusan mostohaanyjává vált az előző frigyből származó gyermekeknek.¹⁵⁴ S mivel ő ezzel egy meglehetősen előnyös helyzetbe került, hiszen apja vagyonát is megörökölte, valamint férjhez is tudott menni, nem volt oka gyűlöletre, ellenségeskedésre. Sőt, közvetetten ő maga is rokona volt saját mostohagyermekének, hiszen apjukkal egy családból származtak.¹⁵⁵

Persze egyéb forgatókönyv is előfordult az athéni családokban. Vegyünk példának egy athéni asszonyt, aki hozzámegy egy férfihoz, akinek már az előző házasságából van egy fiúgyermek. Ha az asszony szül neki egy lányt is, akkor nyilván a mostohafiú előnyösebb helyzetben lesz mostohatestvéreivel szemben, mivel az nőnemű. Így a mostoha csak az ifjú meggyilkolásával tud biztos anyagi helyzetet teremteni a lányának, aki fiútestvér hiányában epiklérósként hozzájuthat a vagyonhoz. Bár ez jogilag elképzelhető, volt ennél egy sokkal

¹⁵² Patricia A. Watson, 1995. 59.

¹⁵³ Németh György, 1996. 105.

¹⁵⁴ Patricia A. Watson, 1995. 59.

¹⁵⁵ Patricia A. Watson, 1995. 60.

elfogadottabb eljárás, mégpedig a mostohatestvérek összeházásítása. Így ugyanis mind a kettő biztonságban tudhatta jövőjét, s a családi viszályok is elkerülhetőek voltak. Themistoklés második házasságából született lánya is hozzáment az első frigyből született fiúhoz.¹⁵⁶

Emellett előfordulhatott egy, a mitológia által egyáltalán nem említett eset is, amikor nem a férj, hanem az újdonsült ara hozta magával gyermekeit. (Ez leginkább az első férj halála esetén történhetett meg, mert válásnál az volt az elfogadott, hogy a gyermekek az apához kerültek.) Ilyenkor a férj lett egy csapásra mostohaapa. Ha a férfi előtte nem volt házas, az okos asszony megkísérelhette adoptáltatni sajátjait, hogy biztosítsa jövőjüket.¹⁵⁷ Ha azonban a férfi sem először házasodott, s szintén voltak gyermekei az előző feleségétől, akkor az adoptálást nem lehetett végrehajtani. (Adoptálni ugyanis csak akkor lehetett, ha a férjnek nem volt élő saját gyermeke.) Ilyenkor az egyetlen megoldás a férj más asszonytól való gyermekeinek meggyilkolása lehetett, de erre valójában egyetlen példát sem találhatunk. S ez tulajdonképpen nem is csoda, hiszen amellet, hogy nagy vakmerőség kellett a merénylet végrehajtásához, azzal is számolnia kellett volna a mostohának, hogy ő lesz az első gyanúsított. Nem beszélve arról, hogy az ilyen esetben a rokonok fellépésére is számítani lehetett volna, hiszen azok rögtön pert indíthattak volna a ravasz feleség ellen, azzal a váddal, hogy az manipulálta férjét, s így az esetleges örökbefogadást is érvényteleníthették volna.¹⁵⁸

Persze ezek az esetek csak akkor kerülhettek szóba, ha az anya előző házasságából származó gyermekei törvénytelenek voltak. Ha ugyanis törvényes utódokról van szó, ugyanúgy megillette őket az örökség, mint a később született, közös gyermekeket.

Szerencsére a valóságban az utóbbi volt gyakori, s így az örökség megosztása volt a bevett szokás.

A gonosz mostoha realitása

Bár gyilkosságok nem, de kegyetlenkedések azért előfordultak a való életben is. A mostohaanyák ugyanis sokszor rossz néven vették, ha férjük örökségén fiaiknak osztozniuk kellett a mostohagyerekekkel. Ugyanis egy asszony férje halála után megkapta az örökséget, amiből a későbbi mostohagyermek is részesültek, lévén törvényes utódok. Az ebből fakadó féltékenység azonban csak akkor alakult át tettekké, ha a férj élesen meg is különböztette gyermekeit. Erre példa Pyrilampés esete is, aki feleségül vette Periktiont, miután annak férje meghalt. Mind a kettőjüknek volt az előző házasságukból gyermeke, Pyrilampésnek volt egy

¹⁵⁶ Patricia A. Watson, 1995. 60.

¹⁵⁷ Patricia A. Watson, 1995. 60.

¹⁵⁸ Patricia A. Watson, 1995. 61.

fia, Periktionnak pedig két fia és egy lánya.¹⁵⁹ Később közös gyermekük is született, Pyrilampés azonban mindvégig megkülönböztetve szerette saját fiát, a jóképű Démoszt, ami egyenlőtlenséget eredményezett az örökösödésénél is.¹⁶⁰

Isaeos nyolcadik beszédében is egy ármánykodó, rosszindulatú mostohára találunk példát, aki ugyan gyilkolásra nem vetemedik, de rokonságával szövetkezve etikátlan eszközökhöz folyamodik. A beszédben ábrázolt konfliktus Kirón, a férj birtokának örökléséből bontakozik ki. Kirón első felesége egy lányt szül, majd meghal, s miután a lánya is szül két fiút, s utána ő is meghal, az unokáival magára maradt férfi újranősül. Második felesége, Dioklés féltestvére azonban nem szül újabb utódot, így az asszony rokonaival szövetségre lépve megvádolja az unokákat, hogy azok valójában törvénytelen unokái Kirónnak.¹⁶¹ Persze a vád alapjai nagyon bizonytalanok, amivel az asszony is tisztában van, ezért féltestvére ösztönzésére azt hazudja Kirónnak, hogy gyermeket vár tőle. A már válni készülő férj így mégis hitvesével marad, de ahogy telik az idő, gyanússá válik számára felesége. Persze végül fény derül a két féltestvér ármánykodására, s lelepleződik Kiron feleségének gonosz terve és terhességéről tett hazugsága.¹⁶²

Athénban uralkodó speciális viszonyok számbavételével, s a fentebb sorra vett csekély és bizonytalan történet tükrében kijelenthetjük, hogy a valóságban ez a típusú, az ún. gyilkos mostohaanya nem létezett, azaz nem is lehetett a negatív sztereotípa forrása.

II. Mostohaanya - mostohalány

A mostohafiúk ellen irányuló merényletekhez képest a mostohalányokkal szembeni kegyetlen bánásmód sokkal ritkábban van említve a mitológiában. A számunkra igazán mérvadó valóságból azonban több példa is kiragadható, amelyek szerint ez a családi kapcsolat amellett, hogy igen gyakori volt, számos konfliktust is gerjesztett.

Isaios 12. beszédéből ismert egy történet, amely Euphilétosról, egy jogtalanul megvádolt polgárról szól. A fiút azzal az indokkal fosztják meg szavazati jogától, hogy ő valójában törvénytelen gyermek, s mint ilyen, nem örökölhét, s nem is szavazhat. A probléma alapvető oka azonban Euphilétos anyja és annak mostohalányai között lévő elmérgesedett viszony. Az ártatlan fiú igazát ugyanis a két mostohatestvér férjei szívesen alátámasztanák, de a két lány megtiltja nekik, mivel ezzel mostohaanyjuk gyermekét segítenék.

¹⁵⁹ Patricia A. Watson, 1995. 62.

¹⁶⁰ Patricia A. Watson, 1995. 63.

¹⁶¹ Patricia A. Watson, 1995. 63.

¹⁶² Patricia A. Watson, 1995. 64.

Szintén esik szó effajta konfliktusról Lysiasnál is. Ennek a történetnek a központi személye Diogeitón, Diodotos testvére. Diodotos halála után bátyja magához veszi annak gyermekeit, akik saját unokái is egyben, mivel Diogeitón lánya volt Diodotos felesége. Később Diogeitón újra megnősült, s saját fiai is születtek. Az időközben felcseperedő gyámfiak így, amikor örökségével útra akarnak kelni, gyámuk, aki egyben nagyapjuk is, visszautasítja őket, mondván, hogy az örökségét neveltetésükre fordította. A konfliktus ekkor alakul ki Diogeitón lánya, és annak új felesége között, mivel a lány nem érti, hogy apja, hogyan vonhatja meg saját unokáitól az őket megillető örökségüket, miközben a mostohának mindent megad.

Ha ezt a két történetet összevetjük Tyró, Sideró és Melanippé esetével, amelyek ritka példái a mostohalányokkal foglalkozó mítoszoknak, megállapíthatjuk, hogy míg a való élet példáiban a negatív érzelmek a mostohalányok részéről jelennek meg, addig a mitológiában mindig a gonosz mostoha féltékenysége gerjeszti a viszályt.

III. Mostohaapa - mostohagyermek

Ezzel a családi kapcsolattal maguk a drámák, mitológiai történetek nem foglalkoznak külön, de az újrահázasodás gyakorisága miatt az effajta viszony legalább annyira gyakori lehetett, mint a mostohaanyaság. Mivel azonban a mítoszokban és a valóságban sem számított olyan központi témának, mint a gonosz mostoha alakja, feltételezhetjük, hogy nem is volt olyan összetett probléma, mivel nem foglalkoztak vele olyan sokat. Ugyan a fentebb említett példa (Pyrilampés) a mostohaapát negatívan ábrázolja, de amellett, hogy ez szinte egyedi, az ott bűnként hangsúlyozott megkülönböztetést össze sem hasonlíthatjuk a mostohaanyák által elkövetett kegyetlenkedésekkel.

IV. Szerelmes mostohaanya

Ez a fogalom már jól ismert a már sokszor említett Euripidész drámáiból, a Hippolytosból. De vajon mennyire valós Phaidra alakja? Vajon a dráma által festett kép itt sem tükrözi a valóságot? A mostohák ezen típusát, eltérően az előző kettőtől, tényleg a valóság hívta életre. Az athéni nők ugyanis nagyon fiatalon házasodtak, ezért sok esetben jelentős volt a korkülönbség férj és feleség között.¹⁶³ Főleg azokban az esetekben, amikor egy férfi megözvegyült, s már több gyerek apjaként újra feleségül vett egy fiatal szépséget. Hasonló helyzetet eredményezett az is, ha egy apa meghalt lánya férjhez adása előtt, aki így ezután a legközelebbi férfirokon felesége lett. Ez leggyakrabban egy idősebb nagybácsit jelentett.

¹⁶³ Patricia A. Watson, 1995. 71.

Ilyenkor az is megeshetett, hogy az ifjú ara korban közelebb volt mostohafiához, mint férjéhez. Egy érdekházasságban ilyen körülmények között bármikor megeshetett, hogy a fiatal mostohaanya beleszeretett vele hasonló korú, jóképű mostohafiába.¹⁶⁴ A Phaidra-alakok kialakulásának tehát minden előfeltétele adott volt, mivel azonban semmilyen bizonyíték nincs effajta, vagy bármilyen más erkölcsileg elfogadhatatlan családi viszonyra¹⁶⁵, ezért ebben az esetben sem vonhatunk párhuzamot a két világ között.

A népmesék, a mitológia, és a valóság összevetése tehát egyértelműen azt adta eredményül, hogy a mostohaanyák negatív sztereotípiája nem a létező mostohák példájából táplálkozott.

¹⁶⁴ Patricia A. Watson, 1995. 71.

¹⁶⁵ Patricia A. Watson, 1995. 72.

V. Fejezet

A mostohaanyákkal szemben támasztott negatív előítéletek gyökerei

A nők helyzete az irodalom, a művészet és a valóság szemszögéből

Euripidés drámáitól kezdve, a mitológiai ábrázolásokon keresztül, a való élet példáival bezárólag, azt a kijelentést tehetjük, hogy a mostohák negatív sztereotípiája nem vezethető le azok negatív ábrázolásából. Így jutottunk el az utolsó lehetséges forráshoz, a nők megítéléséhez. Ennek vizsgálatakor külön kell venni – ahogy azt már az első fejezetben is tettük – a spártai és athéni nők helyzetét. Spártában ugyanis a Lykurgos által szabályozott rendszerben a nők érdemei és tekintélye versengett a férfiakéval. „A hajadonok testét futással, birkózással, diszkosz- és gerelyvetéssel edzette, egyfelől, hogy a gyerekeknek már a fogamzása is az erősebb testben erősebb indulást kapjon s így jobban sarjadozzék, másfelől, hogy a nők maguk is jó erőben viseljék a szülést, s szépen és könnyen birkózzanak meg a szülési fájdalmakkal. Megtiltott tehát minden elpuhultságot, finnyáskodást és nőieskedést, és éppúgy, mint a fiúkat, a leányokat is hozzászokatta ahhoz, hogy mezítelenül vonuljanak fel ünnepi menetekben, meg hogy némely ünnepek alkalmával táncoljanak és énekeljenek, az ifjak jelenlétében és szemeláttára.”¹⁶⁶ Persze jogaikban nem voltak egyenlők a férfiakkal, mégis kitüntetett tisztelet övezte őket mindkét nem körében.

Az athéni nők ezzel szemben egyértelműen alárendelt személyként éltek le az életüket. „A házasság olyan állapot, mikor valaki gyermeket nemz, s fiait beiktatja nemzetsége tagjai közé, leányait pedig, mint sajátjait, férjhez adja. Mert vannak hetairáink az élvezetre, ágyasaink testünk napi kielégítésére, feleségünk pedig arra, hogy törvényes gyermeket nemzzünk velük és legyen, aki házi javainkat hűségesen őrzi.”¹⁶⁷ Véleményem szerint ez a pár sor úgy mutatja be a nőket, mint a férfiak vágyainak, kívánságainak a kielégítésére teremtett lényeket, mintha csak azért lennének a földön, hogy az uraik kedvére tegyenek, hogy szolgálják őket. A nő, mint feleség, a háztartásért, s a gyermekek neveléséért volt felelős, a nő, mint hetaira, s mint ágyas a férfiak vágyait volt hivatott teljesíteni, s a nőnek, mint fiútestvér nélküli leánynak a vagyon nemzetségen belül tartásáért kellett felelnie. Ha ugyanis valakinek nem volt törvényes fiú utódja, akkor leánya örökösnőként örökölhette apja vagyonát. Ezzel járt egy kötelezettség is, miszerint a lánynak egy rokonhoz kell hozzámennie, hogy a vagyon nemzetségen belül maradjon. Ezt olyan szigorúan vették, hogy ha a lány már

¹⁶⁶ Ritoók Zsigmond, 1999. 171-172.

¹⁶⁷ Ritoók Zsigmond, 1999. 137.

férjnél volt, el kellett hagynia férjét, s így kellett tennie a legközelebbi rokonnak is, ha el akarta venni a vagyonos örökösöt.¹⁶⁸ Szintén a nemek közötti áthidalhatatlan különbséget mutatja a megcsalásra vonatkozó rend is. A férj más nőkkel való szerelmi viszonya teljesen elfogadott, természetes dolog volt, hiszen a feleség csupán a gyermeknemzésre volt alkalmas, az igazi örömet a férfiak más nőknél keresték. Ezzel szemben, ha a nő megcsalta férjét, s az kiderült, a férj ott helyben meg is ölhette a házát megbecstelenítő férfit, anélkül, hogy emiatt elítélték volna. Kitűnő példaként szolgál erre Euphilétos esete, aki feleségét rajtakapta Eratosthenésszel, s a földre terítve őt megkötözte, majd a törvényre bízta büntetését.¹⁶⁹ Ez a történet fenn is maradt a Lysias által írt szónoklatok között, amelyet Euphilétos mondott el az Eratosthenés meggyilkolása miatt indított tárgyalás alkalmával.¹⁷⁰ A védőbeszédben Euphilétos részletekbe menően tárja elénk az eset körülményeit, melyek valóban alátámasztják a feleség erkölcstelenségét, s így a férj igazát is. Az elbeszélés szerint Euphilétos vakon megbízott feleségében, s ezért a gyanús jelek is elkerülték a figyelmét, s mindenre megpróbált magában magyarázatot adni. Egyik nap azonban felkereste őt egy ismeretlen asszony, s figyelmeztette, hogy felsége titkos viszonyt folytat Eratosthenésszel, a hírhedt szoknyapecérrel. Az elkeseredett Euphilétos ezt követően is megpróbálta megőrizni hidegvérét, s úgy döntött, kivárja a megfelelő alkalmat, amikor leleplezheti feleségét. Nem is kellett soká várnia, hiszen egyik éjjel, miután ő már lefeküdt aludni, szolgálója riasztotta fel, hogy Eratosthenés a házukban van. Euphilétos hamar tanukért szaladt, s így a törvénynek megfelelően tudott eljárni, s a titkos szerelmi viszony létét is igazolni tudta. A történetben valójában nem is maga a megcsalás, sokkal inkább annak módja volt felháborító, hiszen az asszony több esetben is csecsemőjét használta fel férje mellőzésére, és viszonyának fedezésére.¹⁷¹

Szintén nőkkel szembeni előítéletek ismerhetők fel Ischomachos és Sókratés párbeszédében, melyben Ischomachos feleségéről ugyan színleg kedvesen és csodálattal beszél, véleményem szerint inkább egy önállótlán, öntudatlan, irányításra szoruló lény látszatát kelti, semmint egy talpraesett háziasszonyét. Ahogy a férj nyilatkozik:

„Ugyan mit tudhatott volna, Sókratés, mikor felségül vettem? Hiszen akkor még tizenöt éves sem volt! Ezt megelőzően pedig szigorú felügyelet alatt állt, hogy a lehető legkevesebbet lássa, a legkevesebbet hallja, és a legkevesebbet kérdezősködjék.”¹⁷²

¹⁶⁸ Ritoók Zsigmond, 1999. 138.

¹⁶⁹ Ritoók Zsigmond, 1999. 162.

¹⁷⁰ Ritoók Zsigmond, 1999. 138.

¹⁷¹ Ritoók Zsigmond, 1999. 151-162.

¹⁷² Ritoók Zsigmond, 1999. 140.

„Csak úgy sugárzott róla a készség, hogy magyarázataimat a szívébe vesse.”¹⁷³

Feleségéhez intézett szavai is legalább ilyen lealacsonyítóak:

„Mondd, asszony, elgondolkodtál már azon, miért vettelek feleségül, és szüleid miért adtak hozzám? Tudom, előtted is világos, hogy nem azért, mert ne lett volna más, akivel ágyunkat megosszuk.”¹⁷⁴

Ezt követően Ischomachos részletesen ecsetelte barátjának, hogy miként kellett minden apró dolgot elmagyaráznia feleségének. Bár a férfiak közvetlenül semmi rosszat nem mondanak az asszonyról, sőt több ízben is dicsérettel illetik, amiért ilyen jó háziasszonnyá akart válni, s ezért mindent meg is tett, véleményem szerint azonban Ischomachos úgy kezeli a feleségét, mintha az egy cselekvésképtelen, önálló gondolattól mentes robot lenne, akibe be kell táplálni az adatokat, hogy utána minden parancsot megfelelően hajtson végre.

Szintén a női erényen ejt csorbát a Kr. e. VI. századi Sémónidés egyik alkotása, melyben az asszonyokról, teremtésükről a következőképpen ír:

„Mikor – hajdan, kezdetben – isten észet adott,
nem volt a nő ott: **sertésből** alkotta meg
ezért az egyiket...
az ilyen nő koszos ruhában üldögél
szemétdombján, kövéren és mosdatlanul.

A ravasz **rókából** teremtett cselre kész,
furfangos nőt....
gyakran beszél rosszat..

...

Kutyából lett a gyorsmozgású fürge nő,
ki tudni vágyik mindent, látni-hallani,
mindenfelé fürkész, szagolgat, kujtorog,
s fecseg magában, hogyha senkit nem talál;

...

Földből gyúrták a lusta nőt az égiek

¹⁷³ Ritoók Zsigmond, 1999. 140.

¹⁷⁴ Ritoók Zsigmond, 1999. 141.

...

az efféle asszony gondolkozni is tunya,

...

A **tengerből** támadt kettős lelkű nő;
egyik napon jókedvű...

Másik nap elviselhetetlen, látni is
riasztó, és közelébe menni borzalom;

...

Az ütlegelt, nyakas **szamárból** lett a nő,

...

csak enni kíván folyton háza rejtekén,

...

Hasonlóképpen szerelmi vággyal hogyha jön
akárki hozzá, szívesen fogadja mind.

A **menyétből** undok, szörnyű asszonyfajta lett;
Nincs benne semmiféle szépség, semmi báj,

...

A finnyás, szépsörényű **ló** nemzette azt
A nőt, ki nem tűr szolgamunkát és nyomort,

...

s a férjének kényszerből tesz kedvére csak.

A férfiúra mégis legnagyobb csapás,
ha Zeusz **majomból** formált asszonyt küld neki.

Az arca rút, nevetnek rajta szerte mind
a városban, kacajt fakaszt amerre jár;
rövid nyakán idétlenül billeg a feje,
aszott a combja, melle, nincsen tompora;
ki ily karót ölelget, szánandó a férj!

Mert nem teremtett Zeusz kegyetlenebb gonoszt

Az asszonyállatnál; ha azt hiszed, segít, szegény urának legfájóbban akkor árt;

...

Mert nem teremtett Zeusz kegyetlenebb gonoszt,

Eltéphetlenebb bilincset nem vetett

A férfiakra – még Hádész honában is

Asszony miatt csatázó hősöket találsz.”¹⁷⁵

Ezeket a sorokat magyarázni sem kell, egyértelműen a nőkkel szembeni tiszteletlenséget példázzák. Sémónidész szerint a nőket – a méhek kivételével – csak lusta, gonosz, ravasz teremtményekből alkothatta Zeus, s emiatt is lettek éppolyan negatív alakok, mint azok az állatok, amelyekből teremtve lettek.

S végül érdemes megemlíteni Aristophanész *A nők ünnepe* című mű egyik részletét, melyben Mnésilokhos asszonynak öltözve mond beszédet, hogy az Euripidész ellen felhozott nőgyűlölet vádját enyhítse.

„Hogy ennyi bántás szörnyen feldühít

Euripidészre, oh nők, nem csoda,

Sem, hogy epétek felforr emiatt.

Én is gyűlölöm – úgy legyek szerencsés

Gyermekszülésben – azt a férfiút,

Hisz éppen örült is volnék, ha nem.

De legyünk őszinték egymás közt – hiszen

Magunk vagyunk és nem mehet ki szó.”¹⁷⁶

Ezekkel a sorokkal kezdte az asszonyruhába rejtőzött férfi beszédét, hogy megnyerje a nőtársak bizalmát. Ezután pedig számos trükköt emleget fel, melyekkel az asszonyok félrevezetik férjeiket. Úgy állítja be ezeket a fortélyokat, mint a mindennapok során alkalmazott, szinte bevett szokásokat, amelyekkel a színleg jó feleség szerelmi viszonyát titokban folytatni tudja, vagy akár egy terhességet is elhitethet férjével.¹⁷⁷ S ezeket a valóban erkölcstelen, ravasz praktikákat azért emlegeti fel maguk előtt az elkövetők, az asszonyok előtt, mert így akarja meggyőzni őket Euripidész ártatlanságáról, aki bár valóban rengeteg sértő megjegyzést tesz a gyengébb nemre, sok mindent még így is mélyen magában tart.

¹⁷⁵ Görög költők antológiája, 2000. 86-89.

¹⁷⁶ Ritoók Zsigmond, 1999. 168.

¹⁷⁷ Ritoók Zsigmond, 1999. 168-169.

Ezt a részletet azért tartom kiemelt jelentőségűnek, mert ez tulajdonképpen arra enged következtetni, hogy Euripidész valóban mélyen nőellenes volt, ami viszont életre hívhatta a mostohaanyákról szóló negatív drámáit. Aristophanész is nőgyűlölőnek tartotta, holott legtöbb művében mély együttérzéssel ábrázolja a nők kiszolgáltatottságát.¹⁷⁸ Ez pedig két dologra is következtetni enged. Az egyik, hogy Euripidész nézetei élete során változtak, ezért is hozhatunk műveiből több példát is mind a nőkkel szemben, mind azok mellett. A másik, amiért e sorok számunkra jelentőséggel bírnak, az a nők kiszolgáltatottságára tett megjegyzés. Ez ugyanis egy olyan fajta vélekedésre sarkallhat minket, miszerint a nőkkel szembeni megkülönböztetés természetes jelenség volt, s a kérdés csupán az, hogy ez egyes írók ehhez való viszonyulása milyen mértékben befolyásolta az előítéletek és sztereotípiák kialakulását. S ezek alapján tulajdonképpen jogtalan lenne Euripidész nőellenességét túlhangsúlyozni, hiszen kortársai, elődjai, utódjai, mind - mind alkottak a nők védelmében, illetve a nők lealacsonyítása jegyében is. Vegyük példának Sophoklész, aki *Élektra* című drámájában Klytaimnéstrát, mint egy gonosz, szívtelen, agresszív, férjét megcsaló és meggyilkoló, gyermekeit elhanyagoló, erkölcstelen asszonyt mutat be¹⁷⁹, míg az Antigonében főhősnünk egy erős, tiszta szívű, elves nő, akit bárki megirigyelhetne lelki erejéért, s a testvére iránt érzett feltétlen szeretetért.¹⁸⁰ S akkor még nem említettük Aiskhyloszt, Menandrost, s felsorolhatnám szinte az összes neves görög költőt, drámaíró, akiknél éppúgy találunk történeteket gonosz nőkről, mint könyörtelen férfiakkal, s becsületes asszonyokról is. S azt is hozzá kell tennünk, hogy sajnos olyan kevés mű maradt fenn számunkra most említett alkotóktól, hogy azokból nem is tudunk hiteles képet rajzolni nézeteikről. Továbbá mi garantálná azt, hogy ha lenne is elegendő anyag, melyekkel feltárhatnánk a görög költők gondolatvilágát, azáltal akár egy lépéssel is közelebb kerülhetnénk a valóság megismeréséhez.

A nők helyzete Athénban

A polisokban a következő társadalmi rétegek léteztek: polgárok, metoikosok és rabszolgák. A nők – akárcsak a férfiak – ezek mindegyikében képviselve voltak, s az „erősebb” nemhez hasonlóak voltak a kötelezettségeik is. Ők is adóztak, gyámság alá tartoztak, polgárjogot kaphattak. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy ők csak passzív polgárjoggal rendelkeztek, amit aktívként örökíthettek, valamint életük végéig gyámság alatt maradtak. A kezdeti apai felügyelet házasságuk után a férj gyámságára váltott.

¹⁷⁸ Mihályi Gábor, 1987. 114.

¹⁷⁹ Szabó Árpád, 1985. 193.

¹⁸⁰ Szabó Árpád, 1985. 100.

Emellett gazdasági jogaik is korlátozottak voltak, hiszen nem köthettek meg bármilyen üzletet, nem vehettek ingatlant, sem rabszolgát. Örökölni is csak bizonyos körülmények és feltételek mellett tudtak. (Erről bővebben a III. fejezetben) Azaz, ami a jogi viszonyokat illeti, a nők egyértelműen negatív megkülönböztetést szenvedtek el.¹⁸¹

De vajon ez volt az élet minden részén? Bizony nem. Vegyük például a vallást. Ha az archaikus kor nagy városalapításairól olvasunk, hamar feltűnhet, hogy a gyarmatosítók nem voltak hajlandók asszonyaik nélkül új közösséget alapítani, mert úgy tartották, hogy az őslakos nők képesek csupán az anyaország kultúráját magukkal hozni. Éppen ezért a nők nélkül ez a folyamat elképzelhetetlen volt. Ők ismerték a legjobban a vallási rituálékat, szokásokat, a közösség harmóniája függött tőlük. Nem is csoda, hogy Milétos alapítását meglehetősen furcsának, szinte elfogadhatatlannak tartották, hiszen ott nem voltak jelen az őslakos asszonyok, hanem a férfiak az ottani nép leányai közül választottak feleséget.¹⁸²

Hasonlóan kitüntetett szerepet szánt a művészet is a „gyengébb” nemnek, melyet több szoboralkotás is példáz. Vegyük elsőként a Parthenón egyik szegélydíszének részletét, mely egy ünnepi felvonulás egyik részletét ábrázolja. A Pheidias nevéhez kapcsolható márványtöredék a legnevesebb arisztokrata családokból való szüzekről örökített meg egy jelenetet, akik bár ezen a szoborrészleten egymástól függetlenül ténykednek, valójában fő feladatuk, hogy egy éven keresztül fonják azt a szent leplet Athénének, amelyet felöltve az istenek templomába vonulnak. Sokan úgy értelmezik, hogy a papnők ezen csoportja biztosítja tulajdonképpen az emberiség számára az istenek kegyelmét, vagyis ők vezetik be az emberiséget az istenek házába. Ők a közvetítők halandók és halhatatlanok között.¹⁸³

A másik, szintén a női érdemeket kidomborító alkotás a samothrakéi Niké, amely egy hajóorron álló istennőt mintáz. Az egyes hagyományok szerint az, akinek a hajójára rászállt az istennő, győzelmet aratott ellenségei felett. A remekmű igazi jelentősége azonban inkább abban rejlik, hogy a női nem lágysága mellett annak erejét is kitűnően ábrázolja. A vizes ruházata alatt ugyanis az istennő domborulatai, hasa, köldöke, hosszú lábai, mind - mind kirajzolódnak, ami kiemeli női báját. Magából a testtartásából azonban egyértelműen az erő és a megingathatatlanság sugárzik.¹⁸⁴

Mint láthatjuk, ezek a művészeti alkotások – szemben az irodalmi forrásokkal – a nőket nemcsak a férfiakkal egyenrangúnak vélik, hanem szinte a felsőbbrendűségüket hangsúlyozzák.

¹⁸¹ Németh György, 1999. 101.

¹⁸² Ann Katherine Isaacs, 2001. 2.

¹⁸³ Ann Katherine Isaacs, 2001. 3.

¹⁸⁴ Ann Katherine Isaacs, 2001. 5-6.

Összegzés

Sorra véve ezeket a megállapításokat, megállapíthatjuk, hogy a nőkről alkotott kép – néhány példát leszámítva – erőteljesen negatív, amit a valós társadalmi, politikai viszonyok is alátámasztanak, mégpedig a női egyenjogúság eltiprásával. De vajon mit állapíthatunk meg a mostohaanyák helyzetéről? A dolgozatom elején tettem egy kijelentést, miszerint a mostohaanyák sztereotípiája már az ókorban kialakult. Ezt az állítást kutatásaim egyértelműen igazolták. Azonban az igazán vitatott kérdés, miszerint a **mostohaanyákkal szembeni előítéletek helyesnek bizonyultak-e**, sokkal bővebb választ igényel, mint egy igen, vagy egy nem.

Ahhoz, hogy erre kielégítő és helyénvaló választ adhassunk, sok szempontot kell figyelembe vennünk.

- Ha az irodalmi forrásokra támaszkodnánk, akkor világos a helyzet: a mostohaanyák gonoszak, kegyetlenek, mostohagyermeküket gyűlölik, és sokszor még meggyilkolásuktól sem riadnak vissza. Euripidész drámáit és a mitológiai történeteket olvasva azonban nem szabad megfejtkeznünk a történet szülőatyjáról, megörökítőjéről sem. Ha ugyanis például az Euripidésszel szemben felhozott nőgyűlöletet elhiszük, mindjárt más megvilágításba kerül a történetek hitelessége. Véleményem szerint azonban sem Euripidész, sem más híres író, költő nem vádolható meg ezzel, hiszen a nagyszámú ellenpéldákon túl, védelmükre szolgál az a tény is, hogy műveiknek csupán egy töredéke maradt fenn, ami alapján lehetetlen vállalkozás lenne hiteles művészi pályaképet rajzolni. Ez azonban azt is jelenti, hogy a pártatlan, elfogulatlan ábrázolások a mostohaanyai kegyetlenséget támasztják alá.
- Nézzük meg a valós tényeket is! Ahogy azt a IV. fejezetben kifejtettem, az athéni élet nem sok negatív mostohatörténetet örökített meg, emellett annak jogi szükségességét is megcáfolta, mondhatni a valóság kétségbe vonta a drámák gyilkos mostoháinak valószínűségét. Hiszen az athéni jogrend egyértelműen lefekteti az öröklés szabályait, amit az említett gyilkossági kísérletek, gyűlölködések legtöbb esetben semmiképp sem tudtak volna megváltoztatni. Így az előzőekkel szemben ez a nézőpont a mostohaanyák ártatlanságát erősíti.
- S végül a harmadik tényező, amely segíthet felgöngyölíteni a „rejtélyt”, a nők megítélése. Az imént már bebizonyosodott, hogy a nőkről alkotott kép és a valóságos helyzetük megegyezik. Így ha az előbb említett két tényező egyensúlyt teremtene is –

bár véleményem szerint a kegyetlenségre utaló elbeszélések rendkívül meggyőzőek – a nőkkel szembeni negatív előítéletek egyértelműen azt sugallják, hogy a mostohaanyák negatív sztereotípiája részben emiatt alakult ki.

Azaz, végső konklúzióként megállapítom, hogy a mostohaanyák kegyetlen teremtményekként való ábrázolásához a Kr. e. VI - IV. századot uraló nőellenesség is hozzájárult, azaz a mostohaanyákkal szembeni negatív előítélet valóban az ókorból származik, ennek jogossága azonban szerintem kétségbe vonható.

Felhasznált irodalom

- Fontenrose, Joseph: The Sorrows of Ino and of Procne = *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 79. (1948) 125-167.
- Gill, Christopher: Review = *The Journal of Hellenic Studies* 107. (1987) 200.
- *Görög költők antológiája*. Szerk. és az utószót írta Szepessy Tibor. Budapest, Typotex, 2000.
- Graves, Robert: *A görög mítoszok*. [ford. Szíjgyártó László] Szukits, Szeged, 2001.
- Hamilton, Edith: *Görög és római mitológia*. Holnap, Budapest, 1999.
- Katz, Marilyn: Ideology and „The Status of Women” in Ancient Greece = *History and Theory* 31. (1992) 70-97.
- Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Szukits, Szeged, 1997.
- Ling, Roger: *A múlt születése: a klasszikus görög világ*. Budapest, 1986.
- Lloyd, Michael: Review = *The Classical Review* 36./2. (1986) 198-199.
- Mihályi Gábor: *A klasszikus görög dráma múlt és jelen összeütközésében*. Budapest, 1987.
- Németh György: *A polisok világa: bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe*. Korona, Budapest, 1999.
- Németh György: *Karthágó és a só: az ókortörténet babonái*. Korona, Budapest, 2002.
- Németh György, Ritoók Zsigmond, Sarkady János, Szilágyi János György: *Görög művelődéstörténet*. Budapest, 2006.
- Noy, David: Review: Novercae = *The Classical Review* 46. (1996) 120-122.
- Pearson, A.C.: Phrixus and Demodice. A note on Pindar, Pyth IV. 162.f. = *The Classical Review* 23. (1909) 255-257.

- Philips, E.D : Review = *The Journal of Hellenic Studies* 59. (1939) 309-310.
- *Political systems and definitions of gender roles.* Szerk. Ann Katherine Isaacs. Pisa, 2001.
- *Régi görög hétköznapiak.* Összeáll. Ritoók Zsigmond. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
- Schaps, David M.: What was free about a free Athenian Woman? = *Transactions of the American Philological Association*, 128. (1998) 161-188.
- Sommerstein, Alan H.: ΑΜΦΙΜΗΤΩΡ = *The Classical Quarterly* 37. (1987) 498-500.
- Szabó Árpád: *Szophoklész tragédia.* Budapest, 1985.
- Tate, J.: Review: Antiphon's First Speech = *The Classical Review* 54 (1940) 20-21.
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia.* Budapest, 1956.
- Watson, Patricia A.: *Ancient Stepmothers: myth, misogyny, and reality.* Leiden, New York: E. J. Brill, 1995.
- Webster, T. B. L.: Three Notes on Menander = *The Journal of Hellenic Studies* 93. (1973) 196-200.

Források

- Euripidész: *Euripidész összes drámái.* Európa, Budapest, 1984.
- *Görög történelem: szöveggyűjtemény.* Szerk. Németh György. Osiris, Budapest, 1996.
- *Lysias beszédei.* Szerk. Bolonyai Gábor. Osiris, Budapest, 2003.
- Sophoklész: *Szophoklész drámái.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Antiphón: Prosecution of the Stepmother for Poisoning. Ford. K. J. Maidment. In.: *Minor Attic Orators in two volumes 1, Antiphon Andocides.*

M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1968.